

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**Кримінально-правовий аналіз злочинних посягань на свободу слова та
перешкоджання професійній діяльності журналістів**

Науково-методичні рекомендації

Харків – 2017

УДК 343.2(477)
ББК 67.9(4УКР)305

Укладачі:

професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук **Веприцький Р.С.**

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **Гладкова Є.О.**

Кримінально-правовий аналіз злочинних посягань на свободу слова та перешкоджання професійній діяльності журналістів : науково-методичні рекомендації / Є.О. Гладкова – Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. – 68 с.

У науково-методичних рекомендаціях розглядаються питання кримінально-правового захисту свободи слова та професійної діяльності журналістів. Здійснена кримінально-правова характеристика складів злочинів, передбачених статтями 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», 347-1 «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста», 348-1 «Посягання на життя журналіста», ст. 349-1 «Захоплення журналіста як заручника», а також ч. 2 ст. 375 КК України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналіста» із застосуванням сучасної нормативної бази, а також матеріалів судової практики.

Видання розраховане на студентів та курсантів юридичних вузів та факультетів, аспірантів, викладачів, а також на суддів та працівників правоохоронних органів.

ЗМІСТ

Вступ.

1. Характеристика об'єкта злочинних посягань на свободу слова та перешкодження професійній діяльності журналістів

2. Характеристика об'єктивної сторони злочинних посягань на свободу слова та перешкодження професійній діяльності журналістів

3. Характеристика суб'єкта злочинних посягань на свободу слова та перешкодження професійній діяльності журналістів

4. Характеристика суб'єктивної сторони злочинних посягань на свободу слова та перешкодження професійній діяльності журналістів

5. Кваліфікуючі ознаки злочинних посягань на свободу слова та перешкодження професійній діяльності журналістів

Висновки

Література

ВСТУП

Право на свободу слова, переконань, вільне вираження своїх думок, а також свободу діяльності ЗМІ є одними з пріоритетних на шляху розвитку вільної, демократичної, соціальної, правової держави. Найбільшим полем для реалізації права на свободу слова є засоби масової інформації (ЗМІ). Журналістика загалом і журналісти зокрема зацікавлені в тому, щоб стояти на сторожі свободи слова, а отже, і демократичних засад у суспільстві.

У той же час спостерігається істотне погіршення ситуації з дотриманням свободи слова та захисту професійної діяльності журналістів. 2014 рік став найгіршим для ЗМІ в Україні за останні десять років. За індексом свободи преси Україна у 2013–2014 роках зайняла лише 127 місце зі 180 країн. У цьому ж році експертами ІМІ (Інститут Масової Інформації) було зафіксовано 995 випадків порушень прав журналістів, з них: вбивств – 7; арештів, затримань – 25; нападів, побоїв – 286; погроз – 98; викрадень та незаконних утримань – 78; перешкоджань професійній діяльності – 148; цензури, доступу до інформації – 152; економічного та політичного тиску – 39. Зазначені тенденції спостерігаються в усьому світі. Згідно зі звітом організації «Репортери без кордонів» в 2012 р. в світі загинуло на 33 % більше журналістів порівняно з попереднім роком. Було вбито 88 професійних журналістів і 47 цивільних, понад тисячу журналістів і блогерів було заарештовано, близько двох тисяч зазнали погроз і нападів. На 33 сесії Ради ООН з прав людини, держави-члени ООН беззастережно засудили всі акти насильства по відношенню до журналістів і працівників засобів масової інформації, в тому числі тортури, вбивства, насильницькі зникнення, довільні арешти і затримання, залякування, погрози й утиски. Резолюцією, прийнятою 26 вересня 2016 р., всім державам рекомендовано розробити і здійснювати стратегії по боротьбі з безкарністю за напади на журналістів, створити спеціальні підрозділи або незалежні комісії для розслідування таких випадків, розробити відповідне законодавство, спрямоване на захист

діяльності журналістів, а також організувати підготовку представників правоохоронних органів та судів з питань безпеки журналістів.

Наведені цифри свідчать про певні проблеми, що виникають у сфері правового забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів як в Україні, так і за кордоном. Значна кількість кримінальних порушень у сфері свободи слова та діяльності журналістів залишається поза увагою правоохоронних органів. Інша частина протиправних дій проти журналістів кваліфікується за загальними статтями кримінального кодексу, зокрема, як хуліганство, крадіжка, розбій, тілесні ушкодження. Так, за січень-липень 2013 року, згідно зі статистикою Генеральної прокуратури України, зареєстровано 117 справ за ст. 171 КК України, і лише шість з них були направлені до суду. У 2014 р. обліковано 80 кримінальних правопорушень за ст. 171 КК України, і тільки по 13 пред'явлено підозру. Для посилення правового захисту журналістів у 2015–2016 роках було прийнято низку змін у кримінальне законодавство, введено додаткові норми, спрямовані на захист життя, здоров'я, волі та власності журналістів і членів їх сімей, зокрема ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України. Проте наявна широка кримінально-правова регламентація на сьогодні не дає очікуваного результату.

Враховуючи наявні реалії, надзвичайно актуальною сьогодні є необхідність дослідження масиву конкретних випадків порушень свободи слова та діяльності журналістів, а також практики застосування кримінального законодавства з окреслених питань.

1. Характеристика об'єкта злочинних посягань на свободу слова та перешкоджання професійній діяльності журналістів

Ефективність кримінально-правового забезпечення свободи слова та журналістської діяльності в багатьох випадках залежить від правильного розуміння тих норм, які створені законодавцем з метою запобігання найбільш небезпечним правопорушенням у зазначеній сфері. У чинному

Кримінальному кодексі норми про захист свободи слова та діяльності журналістів з урахуванням останніх змін зосереджені у двох розділах: розділі V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав та свобод людини і громадянина», в якому розміщена ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», та розділі XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів», в якому розміщені ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», ст. 347-1 «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста», ст. 348-1 «Посягання на життя журналіста», ст. 349-1 «Захоплення журналіста як заручника». До зазначеної групи слід віднести також ч. 2 ст. 375 КК України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналіста».

Дослідження складу злочину відповідно до традицій кримінального права прийнято починати з розгляду об'єкта злочинного посягання, тобто суспільних відносин.

Сучасна наука кримінального права використовує триступеневу класифікацію об'єктів злочину залежно від рівня їх узагальнення, тобто «за вертикаллю»: загальний, родовий і безпосередній.

Розмістивши норму про перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171) у розділі V Особливої частини КК України 2001 р., законодавець визнав родовим об'єктом цих злочинів громадянські (особисті), політичні, соціально-економічні та культурні права і свободи людини і громадянина. Право на свободу слова належить до групи особистих (громадянських) прав і свобод людини. Конституцією гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34). Цензура заборонена (ст. 15). У той же час ст. 171 КК України стосується

лише забезпечення свободи діяльності засобів масової інформації. Право журналіста на працю, як і будь-яких інших працівників, захищається нормами трудового, цивільного, а в окремих випадках – кримінального законодавства. Стаття 172 КК України встановлює відповідальність за грубе порушення законодавства про працю, забезпечуючи охорону трудових прав працівників, передбачених законодавством про працю від найбільш небезпечних посягань. Стаття 171 КК України, навпаки, вказує не на обов'язок дотримання трудових прав журналістів, а перш за все, на необхідність забезпечення роботи з приводу збору та розповсюдження інформації. До того ж, при визначенні зазначеного об'єкта як суспільних відносин, що забезпечують безперешкодну реалізацію права журналіста на працю, його порушення може здійснюватися тільки учасниками таких відносин, а саме стороною, яка забезпечує це право, – роботодавцем.

Свобода професійної діяльності журналістів гарантується низкою законодавчих та підзаконних актів про ЗМІ, що надають особливі права та обов'язки журналістам щодо збору, зберігання й розповсюдженню інформації. Таким чином, безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 171 КК України, слід визнати охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують свободу професійної діяльності журналістів як уособлення свободи слова, проголошеної ст. 34 Конституції України.

Відповідно до змісту міжнародних актів та національного законодавства, свобода слова знаходить своє вираження: а) у праві на свободу думки; б) у безпосередньому праві на свободу слова, тобто праві на свободу висловлювань, переконань у будь-якому вигляді (усно, письмово, за допомогою зображення, в тому числі за допомогою ЗМІ і т. п.); в) у праві на інформацію (її отримання, зберігання, поширення). Таким чином, поза увагою кримінального законодавства залишається основний зміст свободи слова – право кожної людини на висловлювання, збирання, обмін інформацією поза участю ЗМІ, заборона цензури. На сьогодні цензура

заборонена практично усіма країнами світу, в багатьох випадках зазначений принцип проголошується в конституціях (зокрема в Україні), однак слід визнати той факт, що цензура залишається одним з основних засобів впливу на редакційну політику ЗМІ з боку влади. Моніторинг, що здійснює Інститут масової інформації, підтверджує той факт, що кожен журналіст в Україні стикається з проблемою цензурних обмежень, як зовнішніх, так і внутрішніх. Зокрема, у 2014 р. ІМІ зафіксував 138 випадків цензури. Найбільше з цензурою стикнулися на сході України (Донецька область – 41 випадок та Луганська область – 38) та у Криму (27 випадків). Переважно цензура здійснювалась щодо телеканалів – 87 та окремих журналістів – 15. Цензурували найбільше «ЛНР» – 37 випадків, «ДНР» – 23 випадки, та так званий «уряд Аксьонова» – 19 випадків. Аналогічною є ситуацію з доступом до інформації. Лише стосовно журналістів у 2014 р. було встановлено 14 випадків відмов у доступі до публічної інформації, що стосувалися витрат коштів на робочі поїздки чиновників, відомостей про декларації, майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру політиків та високо посадовців¹. В усіх зазначених випадках журналістам було відмовлено в отриманні зазначеної інформації.

Більш складною є проблема визначення безпосереднього об'єкта складів злочинів, передбачених ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 14 травня 2015 р. встановив спеціальні склади злочинів щодо погрози та насильства по відношенню до журналістів, знищення майна, вбивства та захоплення як заручників. Змінилася і назва розділу XV Особливої частини КК України «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів».

¹ Хроніка свободи слова за 2014 рік. Інститут масової інформації (ІМІ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://imi.org.ua/barametr/49402-hronika-svobodi-slova-2014.html>.

Не торкаючись питання необхідності виділення спеціальних норм щодо посягання на життя, здоров'я, честь, гідність, власність окремої групи потерпілих, слід погодитись із тим фактом, що розміщення вказаних норм у розділі XV Особливої частини КК України «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян» дійсно порушують усю систему структурної побудови Особливої частини Кримінального кодексу. Незважаючи на різноманіття підходів щодо класифікації злочинів даного розділу, всі вони ґрунтуються на встановлених законодавцем межах родового об'єкта – окремо визначеної групи суспільних відносин. Доповнення ж зазначеного розділу вказівкою на «злочини проти журналістів» не відповідає не тільки характеру злочинних посягань, що містяться в даному розділі, але й взагалі нівелює систему критеріїв, за допомогою яких формувалися розділи Особливої частини КК України.

Крім того, авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування не пов'язаний з діяльністю журналіста. Журналіст діє завжди від власного імені, від імені засобу масової інформації, від імені професійної чи творчої спілки журналістів (про що прямо зазначено в примітці до ст. 345-1 КК України), і навпаки, своєю незаангажованою професійною діяльністю може завдати суттєвої шкоди авторитету працівникам органів місцевого самоврядування, державній владі та окремим її представникам, розкрити корупційні чи інші незаконні схеми об'єднань громадян. Зазначене рішення законодавця можна пояснити тільки однією обставиною. Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» відповідальність за скоєння злочину проти журналіста у зв'язку з виконанням ним професійних обов'язків або перешкоджання його службовій діяльності прирівнюється до відповідальності за скоєння таких же дій проти працівника правоохоронного органу². Однак зазначена вимога закону не вимагає

² Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 50. – Ст. 302.

механічного дублювання норм про відповідальність за посягання на працівника правоохоронного органу та порушення структури формування Особливої частини КК. У будь-якому разі безпосередній об'єкт зазначених злочинів не співпадає з родовим об'єктом злочинів розділу XV Особливої частини КК України «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян».

Основним безпосереднім об'єктом злочинних посягань, передбачених ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України, виступають охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують безперешкодне здійснення журналістом своєї професійної діяльності. На це прямо вказується в диспозиціях зазначених норм, що встановлюють відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободу та власність журналістів у зв'язку зі здійсненням останнім своєї законної діяльності.

Додатковий безпосередній об'єкт цих злочинів пов'язаний з основним і виступає об'єктом безпосереднього впливу злочинця на журналіста з метою перешкодити його діяльності. Так, у ст. 345-1 КК України обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом злочину виступає психічне та фізичне здоров'я журналіста, його близьких родичів та членів сім'ї, у ст. 347-1 КК України – майно журналіста, його близьких родичів та членів сім'ї, у ст. 348-1 КК України – життя журналіста, його близьких родичів та членів сім'ї, у ст. 349-1 КК України – воля зазначених потерпілих.

Трохи іншою є ситуація з визначення безпосереднього основного та додаткового об'єктів злочину, передбаченого ст. 375 КК України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення ухвали або постанови». Частина 2 зазначеної статті доповнена положенням про посилення відповідальності за вказані дії, вчинені з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є встановлений порядок відправлення правосуддя в Україні, а обов'язковим додатковим об'єктом виступають охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що

забезпечують безперешкодне здійснення журналістом своєї професійної діяльності.

Впровадження спеціальних кримінально-правових норм щодо відповідальності за перешкоджання журналістській діяльності, з одного боку, розширило межі кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері свободи слова та діяльності журналістів, з іншого – викликало додаткові проблеми при вирішенні питання розмежування зазначених складів з нормою, передбаченою ст. 171 КК України.

2. Характеристика об'єктивної сторони злочинних посягань на свободу слова та перешкоджання професійній діяльності журналістів

Об'єктивна сторона злочину – це зовнішня, видима сторона злочину, що підлягає безпосередньому сприйняттю і являє собою процес суспільно небезпечного й протиправного посягання на охоронювані кримінальним законом інтереси, який розглядається з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, що починаються зі злочинної дії (бездіяльності) та закінчуються настанням злочинного результату. Ознаками, притаманними об'єктивній стороні злочину, виступають суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, спосіб, знаряддя й засоби, а також обстановка вчинення злочину. Ці ознаки виділяють як основні та найбільш загальні при характеристиці зовнішнього прояву суспільно небезпечного посягання.

Аналізуючи об'єктивну сторону злочинів, пов'язаних із перешкоджанням законній професійній діяльності журналістів, слід зазначити, що останні являють собою суспільно небезпечні посягання на відносини, які складаються у процесі здійснення журналістом своєї професійної діяльності. Саме об'єкт цих злочинів – свобода професійної журналістської діяльності – й детермінує особливості їх зовнішнього прояву.

Об'єктивна сторона злочинів, пов'язаних із перешкоджанням законній професійній діяльності журналістів, починається дією або бездіяльністю особи, відбувається у конкретних умовах місця, часу, обстановки із застосуванням певних способів, знарядь або засобів його вчинення. Закінчується цей процес настанням суспільно небезпечних наслідків, тобто шкідливих змін в об'єкті посягання, які повинні перебувати в необхідному причинному зв'язку з дією (бездіяльністю).

За своєю конструкцією склади злочинів, пов'язаних із перешкоджанням законній професійній діяльності журналістів, є різними, можуть вчинятися як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. Крім того, норма, яка передбачає відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, є бланкетною. Для з'ясування її змісту треба звертатися до відповідних законодавчих актів, які регулюють інформаційні відносини.

Стаття 171 КК України в останній редакції від 04.02.2016 р. передбачає такі форми злочинного впливу на журналіста: 1) перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності (ч. 1 ст. 171); 2) вплив у будь-якій формі на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків (ч. 2 ст. 171); 3) переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю (ч. 2 ст. 171). Такі зміни у законодавство щодо вдосконалення захисту професійної діяльності журналістів викликані суттєвим збільшенням кількості порушень прав журналістів в Україні та недосконалістю попередньої редакції ст. 171 КК.

Сам термін «перешкоджання» не викликає особливих труднощів у розумінні його змісту. «Перешкоджати», «бути перешкодою для чого-небудь» означає створювати завади, заважати, забороняти кому-, чому-небудь³. Перешкоджання професійній діяльності журналістів означає встановлення, створення перешкод (перепон) у процесі здійснення

³ Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Том 3 : ОБЕ–РОБ / уклад. проф. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : АКОНІТ, 1998. – С. 319.

журналістом будь-яких своїх професійних повноважень. Примушування до поширення або відмови від поширення інформації стосується лише однієї з форм діяльності журналіста, хоча і однієї з найважливіших. Крім поширення, журналіст займається збором інформації, її перевіркою, вивченням, зберіганням. У зв'язку із зазначеною діяльністю законодавством передбачені необхідні повноваження журналіста, пов'язані з правом вільного доступу на певні об'єкти, отриманням інформації від посадових осіб, збереженням таємниці авторства тощо. Порушення таких прав також є перешкоджанням, хоча не у всіх випадках визнається примусом до поширення або відмови від поширення інформації. Таким чином, примушування до поширення певної інформації є небезпечною, але лише однією з форм перешкоджання журналістській діяльності.

Виділені законодавцем самостійні форми перешкоджання (а саме: незаконне вилучення матеріалів і технічних засобів; незаконна відмова у доступі до інформації; незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень) є найбільш розповсюдженою, але не єдиною, практикою створення перешкод журналістській діяльності в Україні.

Незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю, полягає у діях, що унеможливають або ускладнюють виконання журналістського завдання внаслідок незаконного заволодіння: 1) матеріалами (інформацією про певні події), які є результатом виконаної журналістом роботи; 2) технічними засобами (камерою, диктофоном, іншою апаратурою), за допомогою якої проводиться збирання, опрацювання, підготовка журналістського матеріалу. Якщо в першому випадку злочин здійснюється по відношенню до результатів вже виконаної роботи журналіста, то в другому мова йде про злочинне діяння, що вчиняється до початку або в процесі виконання журналістом своїх обов'язків.

Найбільш поширеними прикладами такого порушення в Україні є вилучення фото- відеотехніки, касет та інших засобів під час зйомки.

Незаконна відмова у доступі журналіста до інформації порушує, передбачене законодавством (ст. 26 закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», закон України «Про доступ до публічної інформації») право журналіста на вільне одержання, використання, поширення та зберігання інформації. У більшості випадків вказані порушення здійснюються розпорядниками інформації, в т. ч. службовими особами, у формі бездіяльності, тобто ненаданням відомостей, які знаходяться в їх розпорядженні.

Частина 3 ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» не допускає вимогу попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими засобами масової інформації, а також заборону поширення повідомлень і матеріалів з боку посадових осіб, державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян. Виключення становлять випадки, коли посадова або інша особа є автором поширюваної інформації чи дала інтерв'ю, або відомості стосуються конфіденційної інформації про особу. Як і в попередній формі злочинного перешкоджання, незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень скоюється редакторами засобів масової інформації, іншими службовими особами, які мають повноваження видавати розпорядження журналісту або ж обіймають посаду, авторитет якої дозволяє впливати на рішення журналіста.

Вказівка закону на інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності означає наявність невичерпного переліку різноманітних форм перешкоджання, що підпадають під ознаки вказаної статті. З одного боку, це посилює кримінально-правовий захист журналістів, з іншого – викликає суттєві труднощі в правозастосовній діяльності, розширюючи межі слідчого та судового розсуду.

Кримінально-правове поняття «впливу» залишається однією зі складних та нерозроблених категорій кримінального права. Слід зазначити, що як форма злочинного діяння термін «вплив», поряд із «перешкоджанням», використовується в кримінальному кодексі доволі рідко. В той же час використання терміна «вплив» у певних випадках характеризує суспільно небезпечне діяння, в інших – злочинну мету. Крім того, законодавець констатує можливість впливу як на людину, так і на саму діяльність фізичних та юридичних осіб (ст. 369-2 КК України) або її результати (369-3 КК України). При цьому одночасне використання в одній кримінально-правовій нормі вказаної термінології зустрічається лише у ст.ст. 171, 343, 344 КК України, в яких вплив, як зазначає закон, здійснюється з метою перешкоджання.

Поняття «вплив» тлумачиться, зокрема, як здатність вносити певні зміни, втручатися у розвиток чогось, когось, хід подій і т. ін.; наслідки такого втручання⁴. Водночас для потреб кримінально-правової охорони «вплив є, перш за все, соціально-психологічним поняттям, тобто передбачає таку взаємодію суб'єктів, коли один з них із використанням певних механізмів (найбільш поширеними з яких є переконування, навіювання, примушування, приклад, санкціонування, наслідування, маніпулювання, психічне зараження) викликає потрібну йому активність іншого суб'єкта. Об'єктом прикладання суспільно небезпечного діяння аналізованого злочину є особа-журналіст, характер діяльності якої винний прагне змінити. Використовуючи вироблені юридичною наукою загальні положення щодо об'єктивної сторони злочину, можемо стверджувати, що залежно від характеру впливу винного на об'єкт злочину, діяння можуть бути фізичними (енергетичними), якщо вони виконуються шляхом застосування фізичної сили винним і спричиняють зміни у зовнішньому світі. Дії, які полягають у здійсненні погроз, вмовлянь та ін., є інформаційними, оскільки їхнім змістом є передача назовні

⁴ Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2008. – С. 164.

інформації. Водночас при зовнішній відмінності у формах прояву зазначених дій всі вони є способами впливу (або, принаймні, спробами вплинути) на діяльність потерпілого. Таким чином, за характером дії злочинний вплив можна поділити на фізичний (насильство, примус) та інформаційний (переконання, вмовляння, погрози). За способом – насильницький та ненасильницький. У такому розумінні «вплив» у ч. 2 ст. 171 КК України тотожний терміну «перешкоджання» і повністю співпадає з характеристикою діяння, передбаченого ч. 1 цієї статті. Підтвердженням такого висновку є вказівка у ч. 2 на спеціальну мету впливу – перешкоджання виконанню журналістом своїх професійних обов'язків.

На нашу думку, вплив пов'язаний з безпосереднім втручанням у свідомість та волю потерпілого, внаслідок якого особа приймає рішення на користь ініціатора такого впливу. Вплив полягає в таких діях (переконання, підкуп, вмовляння, обман, погрози), при яких здійснюється не ігнорування волі потерпілого, а його схиляння на відмову від виконання обов'язків або зміну своєї діяльності, тобто потерпілий, внаслідок такого впливу, особисто приймає рішення і змінює характер своєї діяльності. Слід зазначити, що вплив на діяльність в такому розумінні неможливий у зв'язку з тим, що діяльність сама по собі не має ні свідомості, ні волі. Навпаки, перешкоджання стосується такого виду діянь, які переважно створюють перепони у реалізації потерпілим своїх повноважень або взагалі унеможливають їх виконання (зокрема відмова у наданні інформації, вилучення техніки), не зачіпаючи свідомості та волі людини. Про останнє свідчить і зміст ч. 1 ст. 171 КК України, в якій вказані окремі злочинні форми, спрямовані саме на перешкоджання діяльності (а не на вплив на журналіста) і створюють об'єктивні перепони у виконанні журналістом своїх обов'язків.

На нашу думку, виділення двох самостійних злочинних форм – перешкоджання та впливу – має штучний характер і лише ускладнює застосування зазначеної кримінально-правової норми. В багатьох випадках

перешкоджання журналістській діяльності здійснюється з одночасним впливом на журналіста.

У попередній редакції ст. 171 КК України численні зауваження представників правоохоронних органів стосувалися невизначеності такої категорії, як законна професійна діяльність журналістів. На їхню думку, факт посягання на журналіста ще не свідчить про перешкоджання саме професійній діяльності⁵.

Слово «діяльність» в українській мові означає: 1) докладання своєї праці до чого-небудь; дії людей у якій-небудь галузі; 2) функціонування органів живого організму; 3) робота якоїсь організації, установи тощо; 4) виявлення сили, енергії чого-небудь⁶. На нашу думку, при характеристиці змісту професійної діяльності серед цих значень перевагу слід надати першому, розуміючи діяльність як певні дії журналіста, що виконує свої повноваження з приводу збирання, одержання, створення, поширення, зберігання або іншого використання інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Саме таке розуміння професійної діяльності журналіста закріплено законодавцем у примітці до ст. 345-1 КК України, яка визначає, що під професійною діяльністю журналіста у ст.ст. 171, 345, 347-1, 348-1 КК України слід розуміти систематичну діяльність особи, пов'язану зі збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Також, як зазначає закон, статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним посвідченням чи іншим документом, виданим

⁵ Стенограма засідання Міжвідомчої робочої групи з аналізу стану додержання законодавства про свободу слова та захист прав журналістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/23329.html>.

⁶ Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2008. – С. 254.

засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спільнотою журналістів.

Не можна визнати перешкоджанням або впливом дії спрямовані на журналіста, які не переслідують мету змінити характер діяльності потерпілого. Як засвідчив аналіз спеціальної літератури, зміст такої суб'єктивної ознаки, як «мета перешкоджання виконанню журналістом професійних обов'язків», найменш розроблений фахівцями. Спроби надати визначення деяким із них поодинокі, а надане законодавцем у диспозиції ст. 171 КК України формулювання залишає відкритим питання про межі такої діяльності. Справді, «перешкоджання виконанню журналістом професійних обов'язків» як мету злочинних дій, передбачених ст. 171 КК, слід пов'язувати не з будь-якою діяльністю суб'єкта.

Переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю означає дії спрямовані на обмеження прав і свобод журналіста у зв'язку з виконаною (тобто такою, що відбулася) законною професійною діяльністю. За тлумачним словником переслідування означає утиски, пригноблення, цькування за певні дії, погляди, висловлювання тощо. У зв'язку з цим під переслідуванням слід розуміти різні форми посягання на законні права, свободи та інтереси журналіста чи його близьких, їх ущемлення, обмеження (різні погрози, залякування, цькування), фізичний або психічний примус до вчинення певних дій (вимоги спростувати оприлюднену інформацію тощо), звільнення з роботи, позбавлення винагороди, поширення неправдивих відомостей, чи відомостей, що ганьблять честь і гідність журналіста, компрометують його тощо. Вказане означає, що переслідування, на відміну від впливу або перешкоджання, не має на меті запобігти або змінити діяльність журналіста, а виступає своєрідною реакцією винних осіб на вже здійснену журналістом професійну діяльність або критику. Необхідною ознакою таких дій є причинна зумовленість переслідування виконанням журналістом професійних обов'язків. Крім того, переслідування відрізняється від перешкоджання тим,

що в більшості випадків складається з комплексу певних заходів (має системний характер), не обмежується вчиненням однієї суспільно небезпечної дії. Застосування фізичного насильства до журналіста чи його близьких не охоплюються складом даного злочину і потребує самостійної кваліфікації.

Таким чином, ст. 171 КК України передбачає три форми злочинної поведінки щодо журналіста: перешкоджання, вплив, переслідування. Перешкоджання, з огляду на особливості та характер злочинного діяння, може вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльності. Зокрема, ненадання дозволу на висвітлення окремих подій, відмова в акредитації вчиняються шляхом бездіяльності і виступають підставою для притягнення до відповідальності за ст. 171 КК України. На відміну від перешкоджання, вплив і переслідування вчиняються лише шляхом активних дій. Бездіяльність у даному випадку неможлива. Склади злочинів, передбачені ст. 171 КК України, за своєю конструкцією є формальними. Перешкоджання, вплив та переслідування визнаються закінченими злочинами з моменту вчинення злочинного діяння (бездіяльності) незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. Не має значення, чи вдалося винній особі запобігти законній професійній діяльності, чи ні – відповідальність винної особи настає як за закінчений злочин.

У випадках, передбачених Особливою частиною КК, законодавець використовує термін «перешкоджання» не як результат суспільно небезпечних дій, а як процес, тобто злочинне діяння, яке здійснюється в певному місці, певній обстановці. В такому разі суспільно небезпечні наслідки знаходяться за межами складу злочину і не впливають на рішення суду про наявність або відсутність в діях особи складу злочину. Про це свідчить аналіз складів злочинів, в яких використовується термін перешкоджання. Так, у випадку, коли законодавець пов'язує кримінальну відповідальність не з процесом, а з наслідками перешкоджання, про це прямо зазначається у законі, наприклад ст.ст. 180, 363-1 КК України. Ступінь

суспільної небезпеки перешкоджання безпосередньо пов'язана не стільки з результатом таких дій, як зі створенням загрози встановленому та забезпеченому державою порядку реалізації відповідних прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. А тому суспільно небезпечні наслідки не мають юридичного значення і знаходяться за межами складу злочину.

Норми, передбачені ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України, встановлюють відповідальність за посягання на журналіста. При цьому такі норми слід визнавати спеціальними відносно загальних норм про відповідальність за посягання на життя, здоров'я, волю, власність особи у зв'язку з особливостями ознак потерпілого та діяльності, яку він здійснює. Слід мати на увазі, що відповідальність за ст.ст. 345-1 347-1, 348-1, 349-1 КК України настає лише у випадку, коли вказані дії вчинені у зв'язку з виконанням потерпілим своєї законної професійної діяльності. Так, погроза насильством, насильство, захоплення як заручника, знищення або пошкодження майна не є самоціллю, а виступає способом впливу на журналіста. Потерпілими від вказаних злочинів є журналіст, близькі родичі та члени сім'ї. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України під близькими родичами та членами сім'ї особи слід розуміти чоловіка, дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Стаття 345-1 КК України «Погроза або насильство щодо журналіста» передбачає відповідальність за насильство (психічне або фізичне) у зв'язку з виконанням потерпілим законної професійної журналістської діяльності. Це означає, що посягання на журналіста здійснюється з метою запобігти, припинити або змінити його діяльність, а також помститися за вже виконані

дії. Таким чином, на відміну від перешкоджання та впливу, зазначений злочин спрямований не тільки в майбутнє, але й виступає фактором незаконного впливу на потерпілого за дії, вчинені в минулому.

Стаття 345-1 КК України є прикладом недосконалості законодавчої техніки. У зазначеній статті законодавець поєднав 5 самостійних складів злочинів. Частина 1 ст. 345-1 КК України містить основний склад, що передбачає відповідальність за погрози журналісту різного характеру (погроза вбивством, насильством, знищенням майна). Частина 2 – основний склад, який об'єднує три самостійних злочини, побої, легкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження. Частина 3 – основний склад – заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. При цьому назва статті є вужчою від її змісту, оскільки потерпілим є не тільки журналіст, але й його члени сім'ї.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 зазначеної статті полягає у психічному насильстві, тобто погрозі вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї.

Погроза полягає у висловлюваннях (усно, письмово, із застосуванням технічних засобів), жестах або інших діях, що свідчать про наміри винного вчинити вбивство потерпілого, застосувати насильство чи знищити його майно.

Під погрозою вбивством слід розуміти висловлювання, жести або інші дії спрямовані на залякування потерпілого заподіянням смерті. На відміну від ст. 129 КК України для кваліфікації дій за ст. 345-1 КК України наявність реальних підстав побоювання потерпілими виконання погроз не є обов'язковою.

Під погрозою насильством слід розуміти погрозу заподіяння потерпілому побоїв чи тілесних ушкоджень.

Як погрозу знищення чи пошкодження майна слід вважати погрозу приведення майна потерпілого в повну чи часткову непридатність до використання за цільовим призначенням.

Погрози іншого характеру, наприклад розголошення відомостей певного змісту, обмеження інших прав та інтересів потерпілого, не є підставою кваліфікації за вказаною статтею. Погроза є закінченим злочином з моменту висловлення даної погрози. Склад злочину формальний.

Частина 2 ст. 345-1 КК України встановлює відповідальність за фізичне насильство щодо журналіста, його близьких родичів або членів сім'ї, тобто нанесення побоїв, легких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Повний зміст ознак шкідливих для здоров'я потерпілого наслідків (побої, легкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження) надається у ст.ст. 126, 125, 122 КК України та не потребує детального розгляду. У зв'язку з необхідністю встановлення суспільно небезпечних наслідків та причинного зв'язку, даний склад злочину є закінченим з моменту настання відповідної шкоди здоров'ю потерпілого. Склад злочину матеріальний. Основною відмінністю зазначеного складу злочину від ст.ст. 126, 125, 122 КК України виступає особлива категорія потерпілих і зв'язок між посяганням та діяльністю, яку виконує потерпілий.

Частина 3 ст. 345-1 КК України встановлює відповідальність за заподіяння журналісту, його близьким родичам та членам сім'ї тяжкого тілесного ушкодження. Відповідні ознаки тяжкого тілесного ушкодження містяться у диспозиції ст. 121 КК України і не потребують окремого розгляду. Склад злочину матеріальний, юридичним моментом закінчення злочину виступає настання шкідливих для здоров'я потерпілого відповідних наслідків. Основною відмінністю зазначеного складу злочину від ст. 121 КК України виступає особлива категорія потерпілих і зв'язок між посяганням та діяльністю, яку виконує потерпілий.

Об'єктивна сторона умисного знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347-1 КК України) полягає у суспільно небезпечних діях пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї. Під знищенням майна слід розуміти доведення його до повної непридатності для використання за

цільовим призначенням. При пошкодженні майна настає погіршення його якості, зменшення цінності або приведення на деякий час у стан, непридатний для використання за цільовим призначенням. Злочин вважається закінченим з моменту настання майнової шкоди власнику майна. На відміну від ст. 194 КК України для вирішення питання про відповідальність за ст. 347-1 КК України не є обов'язковим встановлення великого розміру майнової шкоди для власника майна. Однак вирішуючи питання, чи є злочином умисне знищення або пошкодження майна журналіста, потрібно враховувати не тільки вартість і розмір майна в натуральному вигляді (вага, обсяг, кількість), а й значення знищеного чи пошкодженого майна для потерпілого. Знищення малоцінного майна або незначне пошкодження майна без кваліфікуючих ознак ч. 2 ст. 347-1 КК України відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України не є злочином.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного злочину, окрім суспільно небезпечного діяння та суспільно небезпечних наслідків, є необхідний причинний зв'язок між ними. Обов'язковим також є встановлення зв'язку між суспільно небезпечним посяганням та законною професійною діяльністю журналіста. Потерпілими від вказаного злочину, як і в попередніх, є не тільки журналіст, але його близькі родичі та члени сім'ї.

Під посяганням на життя журналіста, передбаченим ст. 348-1 КК України належить розуміти умисне вбивство або замах на умисне вбивство хоча б однієї із зазначених у цій статті осіб. Об'єктивна сторона вказаного посягання залежить від характеру вчинюваних дій та ступеня реалізації умислу винного. При замаху на вбивство об'єктивна сторона полягає у скоєнні суспільно небезпечного діяння, безпосередньо спрямованого на заподіяння смерті потерпілому. В цьому випадку злочин вважається закінченим з моменту самого посягання, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. Склад злочину усічений. У другому випадку, при умисному вбивстві, обов'язковим є встановлення суспільно небезпечних наслідків у вигляді смерті та необхідного причинного зв'язку між діянням та

суспільно небезпечним наслідком. Склад злочину матеріальний. Основною відмінністю зазначеного складу злочину від ст. 115 КК України виступає особлива категорія потерпілих, а також зв'язок між посяганням та діяльністю, яку виконує потерпілий. Вказана норма також має суттєві недоліки, наведені раніше стосовно інших спеціальних норм, пов'язаних із посяганням на права і свободи журналістів. По-перше, санкція ст. 348-1 КК України є менш суворою, ніж санкція п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України, зважаючи на її нижню межу. В такому випадку виникають обґрунтовані сумніви в необхідності прийняття окремої норми про відповідальність за посягання на життя журналіста. Якщо санкція статті умисного вбивства особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку передбачає аналогічне покарання, достатньо змінити певні положення п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України, тим самим уникаючи необхідності дублювання спеціальних норм щодо посягання на життя окремої групи потерпілих (працівників правоохоронних органів, державних діячів, захисників тощо). Так, корегування редакції п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України як умисного вбивства особи чи її близького родича або члена сім'ї у зв'язку з виконанням цією особою професійної або громадської діяльності, дозволяє мінімізувати кількість спеціальних складів злочинів. По-друге, ні в назві статті, ні в тексті диспозиції не вказується на форму вини злочинного діяння. І хоча системне тлумачення норми дозволяє дійти висновку про наявність лише умисної форми вини, це не виключає виникнення певних розходжень у процесі застосування зазначеної кримінально-правової норми. По-третє, поєднання в межах однієї частини статті двох самостійних стадій вчинення злочинного діяння, замаху та закінченого злочину, викликає суттєві зауваження. На нашу думку, бажання законодавця підсилити значення вказаної кримінально-правової норми призвело до порушень системності кримінального законодавства та нівелювання значення загальної частини КК України. Ст. 16 КК України визначає, що відповідальність за замах на злочин настає за тією ж статтею Особливої частини КК, яка передбачає

відповідальність за закінчений злочин. До того ж, абз. 2 п. 6-1 ППВСУ вказує, що положення частин 2 і 3 ст. 68 (призначення покарання за готування і замах) не можуть бути застосовані при призначенні покарання особі, яка у віці 18 і більше років вчинила злочин, за який передбачено найбільш суворий вид покарання – довічне позбавлення волі, оскільки цей вид покарання є таким, що виключає можливість призначення його половини чи двох третин⁷. Таким чином, суд, призначаючи покарання за замах на вбивство журналіста, повинен керуватися положеннями лише санкції статті, без врахування вимог ст. 68 КК України, що практично нівелює необхідність виділення замаху як окремої форми злочинного діяння.

Як і в попередніх нормах, основною відмінністю захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК України) від ст. 147 КК України є окрема категорія потерпілих від посягання та зв'язок між посяганням і діяльністю, яку виконує потерпілий. Об'єктивна сторона зазначеного складу злочину передбачає вчинення злочинної дії у двох можливих формах: 1) захоплення заручника; 2) тримання заручника.

Захоплення заручника – це його викрадення, яке може бути таємним або відкритим, вчиненим шляхом обману, з насильством, в тому числі із застосуванням зброї або може обійтися без такого насильства. Тримання заручника – це, як правило, логічний наслідок його захоплення, хоч тримання і може здійснюватися особою, яка не бере участі у захопленні. Тримання – це позбавлення заручника волі. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених у законі дій. Склад злочину формальний. Потерпілим від цього злочину є журналіст, його близькі родичі чи члени сім'ї. Юридичний склад даного злочину також викликає суттєві зауваження, які будуть висловлені під час розгляду суб'єктивної сторони даного злочину. Однак слід звернути увагу на той факт, що на відміну від загальної норми про захоплення заручників, у ст. 349-1 КК України і заручником, і особою,

⁷ Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.

яку спонукають до певних дій, є той саме потерпілий – журналіст. У такому разі, вказана стаття суттєво відрізняється від загального уявлення про захоплення заручників і більше схожа зі ст. 146 КК України (незаконне позбавлення волі або викрадення людини).

Ще однією нормою, спрямованою на захист законної журналістської діяльності, є норма про відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналіста (ч. 2 ст. 375 КК України). Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права⁸. З об'єктивної стороницей злочин виражається в постановленні суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення з цивільних справ, ухвали або постанови з кримінальних, цивільних і адміністративних справ. Для складу злочину не має значення, винесене неправосудне рішення колегіальним органом, тобто судом, або суддею, який діє одноосібно. Не має значення і те, якою судовою інстанцією винесене рішення (першою, апеляційною чи касаційною).

Неправосудним вважається рішення, що не відповідає вимогам законності й обґрунтованості. Особливо небезпечні випадки винесення обвинувального вироку невинному або виправдання винного, застосування м'якого покарання до особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин, або, навпаки, суворого – до особи, яка вчинила злочин невеликої тяжкості. Обов'язковою ознакою для даного складу злочину (ч. 2 ст. 375 КК України) є зміст неправосудного рішення, яке повинно унеможливлювати або створювати суттєві труднощі в роботі конкретного журналіста. В сучасній Україні такий спосіб перешкоджання роботі журналістів став достатньо поширеним. За допомогою судових рішень створюються перепони в роботі засобу масової інформації, призначаються незаконні штрафи,

⁸ Закон України «Про судоустрій і статус суддів» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.

забороняється висвітлення окремих тем у ЗМІ. Злочин слід вважати закінченим з моменту підписання і проголошення відповідного судового рішення, незалежно від того, було чи не було воно потім виконане.

3. Характеристика суб'єкта злочинних посягань на свободу слова та перешкоджання професійній діяльності журналістів

Суб'єктом злочину за кримінальним правом України є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Кримінальний закон і теорія кримінального права вирізняють два види суб'єктів злочину – загальний і спеціальний. Як загальний, так і спеціальний суб'єкти злочину характеризуються наявністю таких обов'язкових ознак: 1) це особа фізична; 2) особа осудна; 3) особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Для загального суб'єкта наявність таких ознак є достатньою, спеціальний же суб'єкт, крім зазначених, повинен мати й інші ознаки, передбачені кримінальним законом.

КК встановлює, що суб'єктом злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів можуть виступати як загальний, так і спеціальний суб'єкт. Встановлене законодавцем коло суб'єктів злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів не є випадковим, а детерміновано об'єктом посягання, характером злочинних діянь і способом їх вчинення. Однак певні недоліки законодавчого формулювання кримінально-правових норм викликають суттєві складнощі у визначенні суб'єкта окремих посягань на свободу слова.

У статті 171 КК України (ч. 1 та ч. 2) законодавець не вказує на особливості ознак суб'єкта злочину, підтверджуючи таким чином наявність лише загальних ознак. Аналіз диспозиції кримінально-правової норми дозволяє стверджувати, що перешкоджання законній професійній діяльності журналістів є злочинним незалежно від характеру цих дій та способу їх вчинення. А тому злочинне перешкоджання законній професійній діяльності

журналістів та незаконний вплив на журналіста може здійснюватися будь-якою фізичною осудною особою, яка досягла 16 років. У той же час для окремих, спеціальних видів перешкоджання характерні наявна можливість або обов'язковість їх вчинення лише спеціальним суб'єктом. Так, незаконна відмова у доступі журналіста до інформації або незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень в абсолютній більшості скоюються спеціальними суб'єктами – службовими особами. Вказане стосується і такої форми злочинного посягання на свободу слова та діяльності журналістів, як переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю.

Службовими особами, відповідно до ч. 3 ст. 18 КК України, визнаються особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Щодо порушень свободи слова та діяльності журналістів спеціальним суб'єктом вказаних порушень найчастіше виступає службова особа, яка виконує функції представника влади чи місцевого самоврядування. Зазначене не виключає можливість вчинення посягань на журналістів іншими службовими особами, зокрема керівниками підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх заступниками та іншими особами, які виконують організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції.

Аналіз диспозицій ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України також не виявив вказівок на ознаки суб'єкта зазначених злочинів. Враховуючи характер злочинних посягань, передбачених зазначеними статтями, напрацювання теорії кримінального права з проблем суб'єкта злочину, можна стверджувати, що суб'єктом посягань на життя, здоров'я, волю та майно журналіста, його близьких родичів та членів сім'ї може виступати будь-яка фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Аналіз зазначених ознак в цілому не викликає складнощів та заперечень за виключенням питання щодо віку кримінальної відповідальності за вказані посягання.

Слід вказати, що вік кримінальної відповідальності за посягання на життя працівника правоохоронного органу, його тілесну недоторканність (заподіяння середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень), волю встановлений з 14 років. Крім того, загальні норми про вбивство, тілесні ушкодження, захоплення заручників також встановлюють відповідальність з 14 років. За аналогічні посягання на журналіста законодавець встановив (з невідомих міркувань) вік кримінальної відповідальності з 16 років. Вказаний висновок впливає з аналізу ст. 22 КК України, де вказані статті не знайшли свого відображення у ч. 2 ст. 22 КК України. Таким чином, особа, яка вчиняє вбивство, умисне заподіяння середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень або захоплення журналіста як заручника, а також знищення майна журналіста загально небезпечним способом у віці від 14–16 років, повинна відповідати на загальних підставах за ст.ст. 115, 121, 122, 147 КК України, що ще раз підтверджує невідповідність вказаних норм принципу суворості санкцій загальної та спеціальної норм.

Ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ч. 2 ст. 375 КК України, прямо зазначені в законі. Ним визнається спеціальний суб'єкт – суддя (судді), що постановив(ли) завідомо неправосудний вирок, рішення, ухвалу або постанову з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналіста. Відповідно до ст. 127 Конституції України правосуддя в нашій

державі здійснюється професійними суддями. У випадках, передбачених законом, правосуддя може здійснюватись народними засідателями та присяжними.

Судді є посадовими особами, які в конституційному порядку наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в Конституційному суді України та судах загальної юрисдикції. Вони здійснюють свої повноваження зі здійснення правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади, на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Привласнення функції суду іншими особами не допускається і тягне за собою відповідальність, установлену законом. Такі особи не визнаються суб'єктами злочину, передбаченого ст. 375 КК України.

4. Характеристика суб'єктивної сторони злочинних посягань на свободу слова та перешкоджання професійній діяльності журналістів

Суб'єктивна сторона злочину являє собою відбиття психічних процесів, що проходять у свідомості особи, характеризують її волю й детермінують поведінку. На відміну від об'єктивної сторони, яка характеризує злочин із зовнішньої (фізичної) сторони, суб'єктивна виступає як внутрішня його характеристика.

На думку більшості правників, суб'єктивна сторона злочину – це психічна діяльність особи, що характеризує ставлення її свідомості й волі до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та до його наслідків. Елементами суб'єктивної сторони є вина, мотив і мета, які хоча й тісно пов'язані між собою, однак мають самостійне юридичне значення. Вина – це обов'язкова ознака будь-якого злочину, відсутність якої виключає кримінальну відповідальність. На відміну від вини, мотив і мета становлять факультативні ознаки складу злочину, які у передбачених законом випадках можуть виступати ознаками основного або кваліфікованого складів, а також

впливати на кримінальну відповідальність як обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання.

Саме цю позицію буде покладено в підґрунтя аналізу суб'єктивної сторони злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів.

Відповідно до ст. 23 КК України виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Таке законодавче визначення поняття вини вперше було закріплено в новому кримінальному законодавстві України в 2001 р. Торкаючись проблеми форм вини у злочинах проти свободи слова та діяльності журналістів, слід зазначити, що законодавець по-різному відображає в законі своє рішення стосовно визначення умислу та необережності у конкретному складі злочину. В одних випадках у статті Особливої частини КК, безпосередньо в її назві або під час формулювання диспозиції, прямо вказується та чи інша форма вини. Так, ч. 1 ст. 171 КК України встановлює відповідальність лише за умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Пряма вказівка закону, безумовно, спрощує питання аналізу й встановлення вини у складі злочину, передбаченого ст. 171 КК України, та зменшує можливості виникнення непорозумінь при тлумаченні змісту суб'єктивної сторони цього злочину, що можуть виникати під час застосування кримінального закону.

Іншим способом законодавчого визначення суспільно небезпечних діянь як таких, що можуть бути вчинені лише умисно, є опис характерного способу дії. Зокрема, під час опису об'єктивної сторони злочинного знищення або пошкодження майна журналіста (ч. 2 ст. 347-1 КК України) законодавець вказує на способи його вчинення – шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом. Використання зазначених способів вчинення цього злочину вказує на його умисний характер.

Ще один законодавчий прийом, що дозволяє визначити злочин як такий, що вчиняється умисно, – це вказівка в диспозиції статті Особливої частини КК України на спеціальний мотив або мету вчинення суспільно

небезпечного діяння. Так, ч. 2 ст. 171 та ч. 2 ст. 375 КК України вказують на обов'язкову мету перешкоджання законній професійній діяльності журналіста у випадку злочинного впливу на потерпілого або постановлення суддею завідомо неправосудного рішення, а ст. 349-1 КК України – на мету спонукання журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення захопленого або утримуваного заручника.

Вказівка на незаконний характер дій або порушення спеціальних правил у злочинах із формальним складом також є свідченням того, що цей злочин може бути вчинено лише умисно. Прикладом такого формулювання диспозиції статті можна назвати ч. 1 ст. 171 КК України в частині незаконного вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю, незаконній відмові у доступі журналіста до інформації та незаконній забороні висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень. Аналогічним прикладом є диспозиція ч. 2 ст. 375 КК України зі вказівкою на постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Також при визначенні форми вини слід пам'ятати загальновизнане положення про те, що у злочинах із формальним складом можлива лише одна форма вини – умисна.

Як бачимо, в багатьох випадках законодавець використовує як пряму вказівку на умисний характер злочинної поведінки, так і підтверджує таке рішення додатковими, непрямыми ознаками, що вказують на умисний характер злочинних посягань на свободу слова. При цьому таких додаткових характеристик в одній статті може бути декілька. В той же час мають місце випадки, де закон не використовує прямих вказівок на форму вини у відповідному складі злочину, обмежуючись непрямыми ознаками або взагалі відмовляючись від фіксації зазначеної ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. Так, наприклад, ст. 348-1 КК України встановлює кримінальну відповідальність за вбивство журналіста, його близьких родичів та членів

сім'ї, не визначаючи умисний або необережний характер такого діяння. Лише вказівка в диспозиції статті на відповідальність за замах на вбивство, поряд із самим вбивством, дає підстави стверджувати про умисний характер цього злочинного діяння.

Розглянувши загальні питання визначення форми вини у конкретному складі злочину можна стверджувати, що в більшості злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів законодавець прямо зазначає у назві статті або безпосередньо в її диспозиції умисний характер злочинного діяння. Зокрема, ст.ст. 171, 345-1, 347-1 КК України містять пряму вказівку на умисний характер суспільно небезпечного посягання. В інших випадках умисну форму вини підтверджують посилення на спеціальну мету вчинення злочину – ч. 2 ст. 171, ст. 349-1, ч. 2 ст. 375 КК України або незаконний характер діяльності – ч. 1 ст. 171, ч. 2 ст. 375 КК України.

Згідно зі ст. 24 КК України умисел поділяється на прямий і непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямим вважається умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання. Як бачимо, законодавець при визначенні умислу (як і вини в цілому) використовує зміст інтелектуального та вольового елементів психіки.

Інтелектуальний момент умислу (як прямого, так і непрямого) полягає: 1) в усвідомленні особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності); 2) у передбаченні його суспільно небезпечних наслідків.

Слід зазначити, що передбачення особою суспільно небезпечних наслідків діяння, що вона має намір учинити, як ознака інтелектуального моменту умислу полягає в тому, що особа передбачає можливість або неминучість настання встановлених кримінальним законом суспільно небезпечних наслідків, розвиток (хоча б у загальних рисах) причинного

зв'язку між суспільно небезпечним діянням і цими наслідками. Із цього випливає, що передбачення суспільно небезпечних наслідків як ознака інтелектуального моменту умислу має місце лише у злочинах із матеріальним складом. Такими безпосередньо є злочини посягання на життя (ст. 348-1 КК України), тілесну недоторканність (ч. ч. 2, 3 ст. 345-1 КК України) та власність (ст. 347-1 КК України). Посягаючи на життя, здоров'я або власність журналіста, особа усвідомлює не тільки суспільно небезпечний характер свого діяння (його фактичну та соціальну характеристику), але й передбачає можливість або неминучість суспільно небезпечного наслідку у вигляді смерті (ст. 348-1 КК України), легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 345-1 КК України), тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 345-1 КК України), або майнової шкоди власнику майна (ст. 347-1 КК України). Вольовий момент таких злочинних посягань, згідно із положеннями ст. 24 КК України, полягає у бажанні настання таких наслідків (прямий умисел) або свідомому їх допущенні (непрямий умисел).

Вважаємо, що умисні посягання на життя, здоров'я, власність журналіста, його близького родича чи члена сім'ї у зв'язку зі здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності може бути вчиненом як із прямим умислом, так і з непрямим умислом. Відповідними наслідками зазначених спеціальних норм як типових юридичних конструкцій є смерть іншої людини, тілесні ушкодження або майнова шкода. Тому саме ставлення до таких наслідків, як смерть, тілесні ушкодження, майнова шкода є визначальним для вирішення питання, чи є вбивство, заподіяння шкоди здоров'ю, знищення або пошкодження майна скоєне з прямим або з непрямим умислом. Прямий умисел має місце там, де винна особа бажає заподіяти смерть іншій людині. Непрямий умисел має місце там, де винна особа, вважаючи ймовірним настання смерті іншої особи в результаті своїх дій, вчиняє ці дії, не розраховуючи при цьому на якісь конкретні обставини, які б могли відвернути суспільно небезпечні наслідки. Отже, наявність конкретного мотиву або мети припинити законну професійну діяльність

особи не означає, що, наприклад, вбивство цієї особи може бути вчиненим тільки з прямим умислом. Очевидно, що можливі випадки, коли злочинець, бажаючи припинити здійснення діяльності потерпілою особою, скоює вбивство, не бажаючи, але свідомо допускаючи настання наслідку у вигляді смерті цієї особи. Таким чином, вбивство журналіста (ст. 348-1 КК України), заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 345-1 КК України), тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 345-1 КК України), а також знищення або пошкодження його майна (ст. 347-1 КК України) може бути вчинено, як з прямим, так і з непрямим умислом.

Слід зазначити, що не всі склади злочинів мають аналогічну конструкцію. Як нами було встановлено, переважно злочини проти свободи слова та діяльності журналістів сформульовані як злочини із формальним складом. У такому разі виникає проблема визначення форми вини та її змісту у зв'язку з відсутністю в таких складах окремих ознак, передбачених ст.ст. 24 та 25 КК України. Отже, конструювання передбачених ст. 171, ч. 1 ст. 345-1, ст. 348-1, ст. 349-1, ч. 2 ст. 375 КК України посягань як злочинів із формальним складом виключає непрямий умисел у злочинах проти свободи слова та діяльності журналістів. Додатковим підтвердженням даного висновку є формулювання диспозиції ст. 348-1 КК України, в якій встановлена відповідальність за замах на вбивство журналіста. Замахом, відповідно до ст. 15 КК України, визнається діяння, що вчиняється виключно з прямим умислом. Згідно із законодавчою дефініцією прямого умислу (ч. 2 ст. 24 КК) цей вид вини утворюється поєднанням усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності) із передбаченням його суспільно небезпечних наслідків та із бажанням їх настання. Однак у зв'язку з відсутністю в складах передбачених ст. 171, ч. 1 ст. 345-1, ст. 348-1, ст. 349-1, ч. 2 ст. 375 КК України злочинів такої ознаки, як суспільно небезпечні наслідки, інтелектуальний й вольовий моменти (ознаки) злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів слід розглядати лише у розрізі психічного ставлення винного до вчинюваного ним

діяння: особа усвідомлює суспільно небезпечний характер дії, передбаченої диспозицією статті, та бажає вчинити це діяння.

Предметом усвідомлення як інтелектуальної ознаки умислу є, перш за все, ті фактичні обставини, з яких складається суспільно небезпечне діяння. Виходячи з таких загальних передумов, а також враховуючи результати проведеного в попередніх частинах нашого дослідження об'єктивних рис злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів, можемо стверджувати, що при їх умисному вчиненні винна особа хоча б в загальних рисах усвідомлює: 1) зміст об'єкта посягання та ознаки потерпілого від злочину; 2) зміст діяння та його зовнішніх характеристик; 3) негативний соціально-правовий зміст свого діяння.

Розкриваючи зазначені складові предмета інтелектуальної діяльності злочинця, який порушує встановлену ст. 171, ч. 1 ст. 345-1, ст. 348-1, ст. 349-1, ч. 2 ст. 375 КК України заборону, звернемо увагу на те, що усвідомлення змісту об'єкта посягання не означає точне знання винним юридичної визначеності цього елемента складу злочину, не передбачає його обізнаність зі змістом родового й видового об'єктів вчинюваного кримінального правопорушення (хоча за наявності у винного відповідної підготовки в галузі права, зокрема юридичної освіти, така визначеність і не виключається). Достатнім є усвідомлення суб'єктом в загальних рисах ознак, котрі характеризують безпосередній об'єкт посягання. Особа має розуміти, на яке коло охоронюваних законом інтересів особи, суспільства чи держави вона зазіхає. Зважаючи ж на те, що в структурі складів злочинів, які розглядаються, деякі з них мають два безпосередні об'єкти (основний і додатковий), усвідомлення винного має охоплювати їх обидва.

У багатьох злочинах усвідомлення їх об'єктів відбувається через сприйняття специфіки потерпілого. До таких посягань належать, на нашу думку, і злочини проти свободи слова та діяльності журналістів. Для того щоб встановити наявність прямого умислу, необхідно констатувати, що під час скоєння передбаченого ст.ст. 171, 345-1, 348-1, 349-1, ч. 2 ст. 375 КК

України діяння суб'єкт був обізнаний у загальних рисах із характеристикою потерпілого як особи, яка займається журналістською діяльністю, або є близьким родичем чи членом сім'ї журналіста. Усвідомлення винним статусу журналіста має ґрунтуватись на достовірному (отриманому з надійного джерела або особисто) знанні про зазначений факт. Ними можуть бути як особисті висновки про його наявність (отримані, наприклад, із особистого спілкування з потерпілим, із засобів масової інформації, зі знаків, якими позначають такий статус (відповідний напис на одязі, транспорті, наявність професійної техніки тощо)), так і відомості, одержані від інших осіб (наприклад, у випадку вчинення виконавцем діяння на замовлення інших осіб із точними інструкціями щодо вчинюваного діяння та його характеру). Якщо ж винний невірно оцінює статус потерпілого, вчиняючи проти нього передбачені ст. 171 та іншими розглядуваними статтями КК України дії, у його суб'єктивному ставленні до вчинюваного формується помилка в особі потерпілого, яка по суті є різновидом помилки в об'єкті. Оскільки ж при цьому реальна шкода об'єкту охорони аналізованих злочинів не заподіюється, вчинене вимагає кваліфікації з урахуванням спрямованості намірів винного. Так, якщо він, бажаючи перешкодити, вплинути або помститися за відповідну діяльність журналіста, вчиняє відповідні дії щодо потерпілого, який не має зазначеного статусу, діяння є замахом на відповідний злочин проти журналіста. У випадках, коли винний вчинив дії, описані в ст. 171 КК, але при цьому не знав, що потерпіла сторона володіє спеціальним статусом, вчинене ним не може бути кваліфіковане за цією кримінально-правовою нормою. В цьому разі підлягають застосуванню (за їх наявності в кримінальному законі) норми, які передбачають відповідальність за відповідні дії, але не враховують специфіки потерпілого.

Суб'єкт повинен усвідомлювати фактичний зміст вчинюваного ним діяння (перешкоджання, впливу, переслідування, нападу, погрози, захоплення як заручника) і об'єктивних ознак, які його характеризують. Так, вилучаючи професійну техніку під час зйомки, винний розуміє, що таким

чином унеможлиблює виконання журналістом своїх професійних обов'язків. У випадку вчинення злочину спеціальним суб'єктом, винний повинен усвідомлювати той факт, що ним використовуються відповідні владні повноваження для здійснення впливу або переслідування журналіста.

Розуміння винним негативного соціального змісту вчинюваного діяння як компонент предмета усвідомлення означає знання особою того, що, не маючи на такі дії права, вона порушує свободу журналістської діяльності. У зв'язку з цим не можна залишити поза увагою питання знання винним протиправності свого діяння. Варто погодитись, що усвідомлення протиправності не охоплюється змістом інтелектуального моменту умислу, а тому його відсутність не може бути підставою для невизнання особи винною у вчиненні умисного злочину.

При формулюванні окремих злочинних посягань на свободу слова та діяльності журналістів законодавець використовує терміни незаконний вплив (ч. 2 ст. 171 КК України), неправосудне рішення (ч. 2 ст. 375 КК України), що викликає питання стосовно необхідності встановлення факту усвідомлення винним незаконності зазначених дій. У зв'язку з цим принципово важливим є вирішення питання про обов'язковість усвідомлення протиправності свого діяння особою, яка скоює такий злочин умисно. Можна дійти висновку, що усвідомлення протиправності діяння може бути віднесене до змісту інтелектуального моменту умислу під час вирішення питання щодо відповідальності за посягання на свободу слова та діяльність журналістів і вимагає від правоохоронних органів встановлення не тільки факту порушення певних правил, але й усвідомлювання особою їх наявності і незаконності своєї поведінки.

Як було зазначено вище, законодавець, визначаючи поняття умислу, сформулював його лише щодо злочинів із матеріальним складом. Тому, як і при передбаченні суспільно небезпечних наслідків, бажання або свідоме припущення стосується лише тих із них, що передбачені як обов'язкова ознака складу злочину. У злочинах із формальним складом вольовий момент

визначається не щодо суспільно небезпечних наслідків, а відносно самого суспільно небезпечного діяння. У таких складах предметом бажання є самі суспільно небезпечні діяння. Таким чином, вольовий момент умислу аналізованих злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів, що мають формальний склад, характеризується бажанням особи вчинити передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Для характеристики вольового моменту умислу при вчиненні злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів значення має і зв'язок між виною й мотивом або метою як самостійними ознаками суб'єктивної сторони зазначених посягань. Оскільки в складах злочинів, які розглядаються, мета перешкоджання відповідній діяльності або ж зв'язок посягання із професійною діяльністю потерпілого визнана в окремих випадках конститутивною ознакою певних складів злочинів, то під час вчинення злочинної дії винний прагне, щоб його дії були усвідомлені певним адресатом (потерпілим) та викликали у нього певну реакцію (припинення певної діяльності, зміну її, відмову від такої діяльності взагалі).

Наявність умислу не розкриває усього змісту злочинного перешкоджання журналістській діяльності. Встановлення лише факту вчинення умисних дій, які певним чином перешкодили виконанню журналістом своїх обов'язків, не розв'язує проблеми кваліфікації злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів. Особа може вчиняти зазначені дії, не усвідомлюючи факту того, що перешкоджає законній професійній діяльності саме журналіста або ж байдуже відноситься до результату своїх дій. Саме зазначені випадки викликають найбільші складнощі в правовій оцінці з боку правоохоронних органів.

Вина, будучи обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, не вичерпує її змісту. Іноді дуже важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони відіграють також мотив і мета злочину, в окремих випадках емоційний стан під час скоєння злочину.

Дійсно, мотив і мету злочину важко вважати другорядними ознаками злочину. Будь-яка поведінка людини, зокрема злочинна, зумовлена певними потребами, бажаннями та спрямована на досягнення певної мети. Тому ці ознаки, згідно з КПК України, повинні встановлюватися в кожному конкретному злочинному діянні. Водночас певні діяння законодавець вважає злочинними тільки у випадку здійснення їх із певною метою чи мотивом. І це прямо зазначається в законі або впливає з його змісту. Так, дії можуть бути визначені як крадіжка тільки у випадку здійснення їх із корисливим мотивом. В інших випадках здійснення злочинних дій, незалежно від змісту мотивів чи мети, за наявності інших ознак у будь-якому випадку є злочином (наприклад, ст. 365 КК України). Тому вважаємо за доцільне виділяти мотив і мету як самостійні, але факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. У той самий час вони мають суттєвий вплив на вирішення питань кримінальної відповідальності у випадках, коли вони передбачені диспозицією статті Особливої частини КК. Їх встановлення є обов'язковим для кваліфікації суспільно небезпечного діяння.

Як ми зазначали під час аналізу об'єктивної сторони складів злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів, вказані злочинні посягання є спеціальними стосовно загальних норм про посягання на життя, здоров'я, волю, власність особи, а їх самостійна криміналізація обумовлена специфікою професійної діяльності потерпілого, на яку безпосередньо і спрямоване в кінцевому підсумку посягання. Так, специфічною ознакою переслідування журналіста (ч. 2 ст. 171 КК України), посягання на його життя (ст. 348-1 КК України), здоров'я (345-1 КК України), власність (ст. 347-1 КК України) є зв'язок мотиву вчинення даного злочину з законною професійною діяльністю потерпілого. У свою чергу, ч. 2 ст. 171 (у формі впливу) та ч. 2 ст. 375 КК України містять пряму вказівку на мету вчинення злочину – перешкоджання законній професійній діяльності журналістів або спонукання журналіста до вчинення певних дій або відмови від їх вчинення (ст. 349-1 КК України). Сказане визначає необхідність детального аналізу

мотиву та мети як обов'язкових ознак суб'єктивної сторони злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів.

У теорії кримінального права мотив злочину визначають як зумовлене певними потребами й інтересами внутрішнє спонукання, яке викликає в особи бажання й рішучість вчинити суспільно небезпечне діяння⁹.

Як бачимо, кримінально-правове поняття мотиву злочину базується на психологічному його понятті як вихідної спонукальної причини людської поведінки. Мотив є рушійною силою злочинного діяння, його внутрішнім джерелом, звідси злочин – це лише форма виразу й об'єктивізації мотиву суб'єкта. Можна констатувати, що в багатьох випадках встановити всі мотиви злочинної поведінки людини неможливо. Тому законодавець закріплюючи мотиви у конкретних складах злочинів виходить із їх значимості, можливості встановлення, а також усвідомлення самим суб'єктом.

Аналіз норми, передбаченої ч. 1 ст. 171 КК України, дозволяє стверджувати про факультативність мотиву у складі злочину, що розглядається. Тобто спонукання, які штовхають особу на вчинення цього злочину, можуть бути різними (злість, неприязні стосунки, користь, хуліганські мотиви, бажання отримати підвищення по службі тощо) та не змінюють кваліфікацію злочинної поведінки.

В окремих складах розглядуваної групи злочинів характерним є використання законодавцем сполучення «у зв'язку зі здійсненням законної професійної діяльності», що вказує на певні особливості об'єктивної та суб'єктивної сторони цих злочинів. З позицій дослідження об'єктивних ознак, у ч. 2 ст. 171 (в частині переслідування), ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1 КК України, використання вказаної термінології акцентує увагу саме на зв'язку посягання із професійною діяльністю потерпілого. Це означає, що діяння кваліфікується як переслідування журналіста або посягання на його права у зв'язку з тим, що: 1) ця особа здійснила законну професійну діяльність; 2) ця

⁹ Волков Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально психологическое исследование) / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – С. 67.

особа здійснює законну професійну діяльність; 3) ця особа вчиняє дії спрямовані на здійснення законної професійної діяльності; 4) ця особа повинна здійснити законну професійну діяльність. Отже, для кваліфікації цієї групи злочинних посягань, як правило, не має значення час їх вчинення. Воно може бути вчиненням як під час здійснення потерпілим професійної діяльності, так і через деякий час після її виконання. В деяких випадках такі діяння можуть бути вчинені до початку здійснення особою конкретної професійної діяльності. Наприклад, журналіст засобу масової інформації є потенційним виконавцем завдання редакції на проведення майбутнього журналістського розслідування. Посягання на таку особу з метою припинити її майбутню діяльність повинно кваліфікуватися за відповідною статтею розділу XV Особливої частини КК України.

Із суб'єктивної сторони сутність такого зв'язку утворюють специфічні внутрішні процеси, які відбуваються у психіці особи, яка вчиняє умисне посягання на журналіста, його близького родича або члена сім'ї у зв'язку зі здійсненням цією особою законної професійної діяльності. На змістовному рівні специфіка психічного ставлення (вини) в зазначеній групі посягань, як ми зазначали раніше, полягає в тому, що особа: усвідомлює, що вона посягає на життя, здоров'я, власність журналіста, який здійснює свою професійну діяльність; передбачає, що її діяння призведе або може спричинити до смерті, тілесних ушкоджень, майнових збитків однієї з зазначених у законі осіб; бажає настання таких наслідків або свідомо допускає їх настання. Водночас для кваліфікації за вказаними статтями не достатньо встановити зазначені ознаки інтелектуального та вольового моментів вини. Зв'язок якраз у тому і полягає, що винна особа повинна пов'язувати вчинення злочину з діяльністю особи. Інакше кажучи, така діяльність повинна бути внутрішньою детермінантою вчинення злочинного правопорушення. Звідси й випливає, що обов'язковими елементами суб'єктивної сторони цього злочину повинні бути певні елементи мотивації, зокрема відповідні мотиви та цілі. Якщо злочинець, вчиняючи наприклад, вбивство, не усвідомлює того, що особа здійснює

професійну журналістську діяльність, то відсутній і зв'язок між вбивством та здійсненню такої діяльності потерпілою особою. Тому в таких випадках виключається можливість кваліфікації за ст. 348-1 КК України.

Мотиви та цілі у ч. 2 ст. 171 КК України (в частині переслідування), ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1 КК України, на відміну від ч. 2 ст. 171 (в частині впливу), ст. 349-1 та ч. 2 ст. 375 КК України, прямо не зазначені в диспозиції. Проте це не означає, що зазначені елементи та ознаки, які утворюють зміст елементів, суб'єктивної сторони є факультативними для юридичної конструкції розглядуваних різновидів вбивства, тілесних ушкоджень, знищення та пошкодження майна. В науці кримінального права досить давно є аксіомою, що обов'язковість або факультативність ознаки складу злочину не завжди пов'язується з описанням її у диспозиції статті кримінального закону. На думку багатьох учених, взагалі жодна диспозиція статті Особливої частини кримінального законодавства не містить описання всіх ознак відповідного складу злочину.

Будь-яка дія або бездіяльність особи завжди пов'язана з певною мотивацією поведінки. При цьому певні внутрішні детермінанти вчинення відповідного злочину з точки зору права та моралі можуть бути як низькими, так і соціально нейтральними або навіть благородними. Якщо мотиви та інші елементи мотивації і не є обов'язковими елементами відповідного складу злочину, то вони обов'язково враховуються судом при індивідуалізації покарання. Однак у багатьох випадках певні внутрішні детермінанти є обов'язковими ознаками складу відповідного злочину. При цьому в чинному КК України у відповідних законодавчих моделях злочинів як вказується на певні їх мотиви та цілі, так і використовується інша термінологія, що свідчить про обов'язковість певних внутрішніх детермінант злочину. Така кримінально-правова регламентація певною мірою зумовлюється тим, що в основі конкретного злочину можуть бути різні мотиви та цілі, перелік яких, не створивши законодавчої моделі злочину, передбачити дуже важко. Тому в деяких випадках поки передчасно включати в диспозиції статей Особливої

частини КК мотиви та цілі безвідносно до конкретного злочинного прояву. Саме з цих причин, на нашу думку, у законодавчій моделі групи кримінальних правопорушень, що розглядається, указується не на певні мотиви та цілі, а на зв'язок між посяганням і здійсненням потерпілою особою законної професійної діяльності.

З якими ж мотивами та цілями пов'язується кваліфікація злочинів за ч. 2 ст. 171 КК України (в частині переслідування), ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1 КК України? У дослідженнях вчених криміналістів зі схожої проблематики стосовно умисного вбивства у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку зазначається, що внутрішніми детермінантами розглядуваного різновиду умисного вбивства при обтяжуючих обставинах можуть бути найрізноманітніші мотиви. Одним із найбільш розповсюджених мотивів є помста, тобто акт заподіння шкоди особою у відповідь на шкоду, заподіяну їй у минулому. Вважаємо, що таке розуміння помсти необґрунтовано звужує зміст цього мотиву як внутрішньої детермінанти будь-якого злочину взагалі, так і злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів зокрема. Більш того, закон вказує на зв'язок злочину саме із законною професійною діяльністю журналіста. Якщо винна особа вважає, що об'єктивно правомірне діяння потерпілої особи торкається його інтересів і сприймає таке діяння, як образу і зло, то в основі його дій у відповідь, спрямованих на заподіяння шкоди потерпілому, також можна вбачати момент помсти. В той же час здійснення посягання на журналіста як реакція на неправомірну діяльність потерпілого виключає відповідальність за відповідними ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1 та ч. 2 ст. 171 КК України.

Однак не будь-яке посягання на журналіста з помсти буде кваліфікуватися за відповідними статтями. Так, простим умисним вбивством за ч. 1 ст. 115 КК України вважається вбивство, вчинене в бійці, з помсти, з особистих неприязних взаємин, із ревнощів, почуття жалю, на прохання потерпілого й ін. Таким чином, якщо посягання на журналіста відбувається внаслідок помсти, що ґрунтується на особистих неприязнених стосунках, дії

винного слід кваліфікувати за загальними статтями про злочини проти прав та свобод особи. Однак не слід забувати, що в юридичній та психологічній літературі поширеною є думка, що майже кожний акт поведінки людини детермінується не одним, а декількома мотивами, що дає підстави говорити про випадки, коли між винним та потерпілим існують особисті неприязні стосунки, які виникають на ґрунті законної професійної діяльності потерпілого. Такі стосунки хоча і мають «особисте забарвлення», однак повинні кваліфікуватися за специфічними нормами про посягання на журналіста. Помста як мотив злочину проти журналістів стосується такої діяльності потерпілого, яка переважно є завершеною.

Крім помсти, ще одним із найбільш розповсюджених мотивів злочинів, пов'язаних зі здійсненням потерпілим законної діяльності, визнається бажання припинити розпочату або таку, що готується до виконання, журналістську діяльність. У цьому випадку мотив збігається з метою вчинення злочину. Мотиви діяльності людини можуть поставати в її свідомості як конкретні чуттєві або розумові образи поряд з асоційованими з даними образами уявленнями. Мотив може збуджувати часткову, конкретну дію і прямо збігатися з ціллю даного діяння (або конкретної дії), із тим, що досягається в результаті виконання дії. У складніших випадках мотиви можуть не збігатися з ціллю окремої дії безпосередньо, а потребують багатьох дій, досягнення численних часткових цілей. Іноді діяльність, що відповідає такому мотиву, може відбуватися протягом значного періоду часу. Проте мотиви й цілі дій людини не збігаються за своїм суттєвим визначенням. Залежно від життєвих обставин один і той самий мотив може реалізовуватися в різних за своїми цілями діях, а зовні однакові дії можуть мати різні мотиви. Наприклад, вбивство журналіста вмотивоване бажанням припинити його журналістське розслідування відносно винного, а метою виступає уникнення розголосу певної інформації. Крім названих мотивів скоєння злочинних порушень проти журналістів, у науковій літературі стосовно вказаної проблематики називають бажання особи уникнути

кримінальної відповідальності, заздрощі. Таким чином, мотивами зазначених злочинів можуть бути не тільки помста або бажання припинити виконання журналістської діяльності, але й будь-які інші мотиви, що детермінуються виконанням потерпілою особою своєї законної діяльності. При цьому психічне ставлення особи до вчинюваного ним посягання може бути обтяжене декількома мотивами, що в цілому не виключає кримінальну відповідальність за спеціальними статтями про злочини проти журналістів.

Мета злочину в теорії кримінального права визначається як уявлення про бажаний результат або ідеальний образ бажаного майбутнього результату, якого прагне досягти суб'єкт, вчиняючи суспільно небезпечне діяння¹⁰. Отже, мета притаманна кожному злочину, хоч не кожен склад злочину включає її до суб'єктивних ознак.

У злочинах проти свободи слова та діяльності журналістів законодавець вказує на декілька цілей злочинного посягання. Згадування мети безпосередньо в кримінальному законі свідчить, що вона належить до конститутивних складових юридичної конструкції цих посягань.

Як ознака суб'єктивної сторони злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів, мета відіграє досить важливу роль для кримінальної відповідальності за їх вчинення, що проявляється у наступному.

По-перше, з її належності до конститутивних ознак складів цих злочинів впливає, що діяння, передбачені відповідними статтями про посягання на свободу слова та діяльності журналістів можуть бути кваліфіковані за відповідними нормами лише за обов'язкової наявності у поведінці винного відповідної мети. Отже, вони підлягають обов'язковому встановленню в процесі кримінально-правової оцінки вчиненого діяння, входять до предмета доказування у кримінальному провадженні про злочини проти свободи слова та діяльності журналістів.

¹⁰ Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – С. 184.

По-друге, цілі злочину використовуються для відмежування передбачених ст.ст. 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, 375 КК України посягань від суміжних, зовні подібних до них кримінальних правопорушень.

По-третє, мета як результат (наслідок), що вбачається винним як бажаний чи який він припускає, визначає спрямованість умислу винного. Таким чином, вона (мета) певною мірою визначає й обсяг та характер фактичних обставин, які охоплюються його свідомістю й волею.

По-четверте, на основі одного з вироблених наукою кримінального права і підтверджених судовою практикою правил зміст мети злочину як однієї з його ознак і складових частин суспільної небезпечності виду злочину враховується при визначенні ступеня суспільної небезпеки конкретного діяння, яке вчинене для її досягнення.

По-п'яте, мета злочину певним чином впливає на вибір винним об'єктивних елементів посягання. Відповідно до визначеної мети особою ніби «програмується» характер діяння, спосіб (способи) його вчинення, обирається об'єкт злочину й потерпілий. Все це можна назвати спрямованістю діяння (мається на увазі те, що особа обирає таке за формою діяння та наповнює його таким змістом, яке дозволяє йому посягнути на певний об'єкт).

По-шосте, звернемо увагу на те, що за відсутності у вчиненому посяганні визначеної у законі мети, такі діяння, як погроза насильством або пошкодження чи знищення майна журналіста, взагалі не буде вважатись злочинами. Ця обставина привертає увагу, оскільки всі інші передбачені ст.ст. 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, 375 КК України дії вважатимуться злочинними і за відсутності таких цілей, хоча і за іншими кримінально-правовими нормами. Так, вбивство журналіста без зазначеної мети може бути кваліфіковано за ст. 115 («Умисне вбивство»), заподіяння тяжких тілесних ушкоджень журналісту – за ст. 121 КК України («Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень»). Таким чином, наявність спеціальної цілі надає окремим посяганням на журналіста кримінально-

правового характеру і відрізняє їх від незлочинних діянь. За її відсутності умисне знищення або пошкодження майна, якщо воно не було вчинене у великому розмірі, підстав відповідальності за будь-якою статтею КК України не містить. Отже, мета, передбачена у диспозиціях ст. 347-1 та ч. 1 ст. 345-1 КК, є криміноутворюючою ознакою діяння.

Як відомо, цілі людської діяльності можуть бути найближчими, проміжними, віддаленими, конкретними, невизначеними, стосуватись діяння або різноманітних його наслідків¹¹. Враховуючи це, зазначимо, по-перше, що для суб'єктивної сторони аналізованих складів злочинів, не має значення, до якої групи цілей, визначених згідно з перспективністю й послідовністю їх реалізації, належить поставлена винним мета (наприклад, особа вчиняє захоплення заручника за винагороду, обіцяну замовником злочину, і передусім передбачає отримання матеріальної вигоди). По-друге, слід узяти до уваги, що аналізовані цілі, виходячи з конструкції описаних в ч. 2 ст. 171, ч. 1 ст. 345-1, ст. 349-1, ч. 2 ст. 375 КК України складів злочинів як формальних, стосуються наслідків діяння, які, однак, перебувають за межами об'єктивної сторони складу злочину. Тому фактичне їх досягнення (виконання поставленої цілі), недосягнення чи неповне досягнення (недовиконання цілі) або досягнення в обсязі, який перевищує задуманий (перевиконання цілі), перебуває за межами складів вказаних злочинів і на кваліфікацію не впливає.

Жодних офіційних зразків тлумачення цілей, перерахованих у складах злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів, у вітчизняному кримінальному праві не існує, а вивчення спеціальної літератури свідчить, що під час характеристики ознак передбачених відповідними статтями злочинів фахівці, як правило, уникають розкриття змісту зазначених цілей, обмежуючись констатацією факту їх наявності серед обов'язкових ознак суб'єктивної сторони злочинів проти свободи слова та діяльності

¹¹ Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления / С. А. Тарарухин. – К. : Вища школа, 1977. – С. 30.

журналістів. В окремих випадках взагалі не вказується обов'язковість мети відповідного складу злочину.

Частина 1 ст. 171 КК України встановлюючи відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів прямо не вказує на мету злочинного діяння. В той же час характеристика злочинної поведінки, передбаченої вказаною нормою не може бути повною без аналізу мети кримінального правопорушення. Саме відмова правоохоронних органів від встановлення мети злочинної поведінки, пов'язаної зі знищенням технічних засобів журналіста, вилученням матеріалів, призводить до помилкової кваліфікації посягань на журналіста як злочинів проти особи на загальних підставах. Мета злочину опосередковує засоби і характер дій злочинця, визначає напрямок його дій. На нашу думку, підвищена ступінь суспільної небезпеки зазначеного діяння пов'язана не стільки з фактом вчинення самого діяння, що перешкоджає здійсненню професійної діяльності журналіста, а з метою, яку ставить перед собою винний. Небезпека перешкоджання полягає у створенні ситуації при якій журналіст не в змозі довести до широкого загалу суспільно значущу інформацію або, навпаки, вимушений проти своєї волі розповсюджувати певну (в багатьох випадках неправдиву) інформацію. Саме зазначена мета відрізняє вказаний злочин від інших правопорушень, у тому числі хуліганства, тілесних ушкоджень тощо. Незважаючи на те, що діяння, передбачене ч. 1 ст. 171 КК України, вже вказує на перешкоджання (в цьому випадку мета ніби «оживає» або «реалізується» через злочинну поведінку, набуває об'єктивних форм), відмова від встановлення мети злочинної поведінки винної особи виключає можливість правильного і точного застосування закону. Перешкоджання може виражатися в різних діяннях, однак саме аналіз мети злочинної поведінки дозволяє відрізнити загальне порушення прав людини від посягання на професійну журналістську діяльність. Додатковим аргументом на користь зазначених висновків є наявна формальна конструкція досліджуваного складу злочину. Так, злочин вважається закінченим

незалежно від того, чи вдалося винному перешкодити професійній діяльності, чи ні. Однак щоб встановити відмінність перешкоджання від інших злочинних діянь необхідно визначити мету вчинюваних дій. Припинення або зміна діяльності журналіста і є тим результатом, який намагається досягти винний при вчиненні злочинного діяння, передбаченого ст. 171 КК України. Зазначеної позиції дотримуються судові органи в своїй практичній діяльності.

Як ми вже зазначали під час аналізу мотиву злочинних посягань на свободу слова та діяльності журналістів, використання законодавцем у ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1 та ч. 2 ст. 171 КК України формулювання «у зв'язку зі здійсненнім законної професійної діяльності» вказує на обов'язковість встановлення в зазначених діях мотиву та мети кримінального правопорушення. Наявність відповідної термінології викликана наступними причинами. По-перше, відмова від вживання сполучення «з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналіста» вказує на той факт, що злочинне посягання може вчинятись як до початку або у процесі виконання професійної діяльності, так і після її завершення. По-друге, уточнення законодавця щодо зв'язку з професійною діяльністю означає наявність більш широкого переліку цілей в уявленні особи, обов'язковою специфікою яких є тільки один фактор – зв'язок із діяльністю, що здійснюється потерпілим.

Як свідчить практика, найбільш поширеною метою скоєння посягань на життя, здоров'я, власність журналіста, а також його переслідування є перешкоджання законній професійній журналістській діяльності потерпілого. Таким чином, вказана мета спрямована на відвернення, припинення або ускладнення роботи журналіста і стосується діяльності, яка тільки буде розпочата чи знаходиться у стадії розвитку. Мета перешкоджання не може стосуватись діяльності, яка вже завершена. Слід зазначити, що сам процес перешкоджання не є самоціллю злочинних дій винної особи. Уявний результат, який формується у свідомості особи за такою метою, полягає не у

створенні перепон або складнощів у роботі журналіста, а припиненні роботи журналіста, або такому її ускладненні, яке, на думку винного, унеможливить подальшу роботу в певному напрямку. Це означає, що злочинець створює перешкоди в діяльності журналіста заради конкретного результату – відмови журналіста від подальшої діяльності або її зміни, наприклад журналістського розслідування. Досягнення такого результату здійснюється шляхом створення об'єктивних перепон, що унеможливлюють подальшу роботу журналіста (судова заборона, відмова редактора у наданні відрядження) або безпосереднього впливу на потерпілого (погрози, насильство, посягання на життя, волю, власність), внаслідок яких журналіст самостійно приймає рішення про припинення або зміну своєї діяльності. В той же час вказаний результат знаходиться за межами відповідних складів злочинів, а тому відповідальність винного настає незалежно від до того, чи припинено або змінено діяльність журналіста, чи вплинули хоча б частково вказані перепони на зміст його діяльності, або взагалі вказані злочинні дії не мали негативного наслідку.

Важливим є уточнення закону щодо перешкоджання саме законній професійній діяльності журналіста. Це, в свою чергу, виключає відповідальність за аналізованими нормами дій, спрямованих на обмеження, припинення діяльності журналіста, що виходить за межі закону. Зокрема, виключається відповідальність особи за перешкоджання діяльності журналіста при встановленні перешкод публікації конфіденційної інформації про особу без її згоди.

Як ми зазначали раніше, формулювання «у зв'язку зі здійсненням законної професійної діяльності» вказує на можливість кваліфікації за відповідними статтями злочинного посягання, яке є реакцією на вже виконану, завершену законну діяльність журналіста. Таке формулювання дозволяє стверджувати, що метою злочинного посягання в такому випадку може бути різний за своїм характером уявний суспільно небезпечний результат, якого намагається досягти винний. Основним критерієм для

правильної кримінально-правової оцінки вчиненого виступає зв'язок між законною діяльністю журналіста та суспільно небезпечним посяганням, спрямованим на досягнення зазначеної мети. Такими цілями може виступати обмеження прав та свобод журналіста, фізична, майнова або моральна шкода, яку бажає заподіяти злочинець потерпілому, керуючись мотивами помсти або заздрощів. Не виключається відповідальність і у випадку, коли особа переслідує мету приховати інший злочин або забезпечити особисте кар'єрне просування. Як і в попередньому випадку, для кваліфікації за вказаними статтями не має значення, чи вдалось винній особі досягти зазначеної мети, чи ні, в тому числі повністю або частково.

У частині 2 ст. 171 (в частині впливу) та ч. 2 ст. 375 КК України законодавець прямо вказує на єдино можливу мету зазначених посягань – перешкоджання законній професійній діяльності журналіста. Таке уточнення законодавця, порівняно із ч. 2 ст. 171 (стосовно переслідування), ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1 КК України, вказує на спрямованість зазначеного посягання тільки на діяльність журналіста, яка лише розпочалась, готується або знаходиться у стадії здійснення. Зазначені злочинні посягання, що є реакцією винного на вже завершену журналістську діяльність, підлягають кваліфікації на загальних підставах, що встановлюють відповідальність за злочини проти прав і свобод особи.

На окрему увагу заслуговує розгляд злочинної мети складу захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК України). Зазначена кримінально-правова норма є спеціальною стосовно загальної норми щодо захоплення заручників (ст. 147 КК України). На перший погляд, основною відмінністю складу злочину, що розглядається є категорія потерпілих, щодо яких здійснюється захоплення або тримання як заручників. Це журналіст, його близькі родичі або члени сім'ї. В той же час аналіз мети злочинного посягання вказує на більш суттєві відмінності в зазначених складах кримінальних правопорушень. Так, ст. 147 КК України передбачає мету захоплення або тримання заручника – спонукання родичів затриманого,

державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Стаття 349-1 КК України, навпаки, вказує на мету спонукання журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Таким чином, захоплення або тримання як заручника журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї має на меті спонукання до дії або відмови від неї лише одного адресата – саме цього журналіста. З одного боку, таке рішення законодавця можна визнати обґрунтованим у зв'язку з тим, що вказаний злочин спрямований на перешкоджання журналістській діяльності, наприклад примусу до відмови від публікації певної інформації, проведення журналістського розслідування, публікації спростування. Тобто вчинити вказані діяння може тільки конкретний журналіст, стосовно якого здійснюється примус, спрямування такої вимоги до інших осіб (представників влади, громадськості, фізичних чи юридичних осіб) не дає винному бажаного результату. Проте обов'язковою ознакою захоплення заручників є спрямування примусу на інших осіб (а не самого заручника), які повинні діяти певним чином для звільнення заручника. У нашому ж випадку можливе захоплення самого журналіста з вимогою до нього вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення. У такому разі журналіста примушують до дій, які повинні стати умовою його особистого звільнення. Зазначена ситуація більшою мірою містить ознаки викрадення людини, а не захоплення заручника. Крім того, випадки захоплення інших осіб (не вказаних у диспозиції статті), або ж захоплення журналіста з пред'явленням вимог до інших юридичних або фізичних осіб вимагають кваліфікації за загальною ст. 147 КК України. Такі особливості та відмінності штучно ускладнюють застосування зазначеної норми.

Важливим також є розгляд питання щодо змісту дій, до вчинення або утримання від вчинення яких примушується журналіст. У статті 147 КК України використовується формулювання «будь-які дії». І таке рішення законодавця без сумніву є правильним. Такий же законодавчий прийом

використаний у ст. 349-1 КК України. Однак погодитись із тим, що для кваліфікації за ст. 349-1 КК України не має значення характер та зміст дій, до яких примушується журналіст, неможливо з наступних міркувань. Створення спеціальної норми про захоплення журналіста як заручника спрямоване саме на захист прав і свобод журналіста, що забезпечують виконання останнім своїх законних професійних повноважень. Саме додатковий об'єкт – законна професійна діяльність журналіста – надав підстави законодавцю для створення спеціальної норми стосовно захоплення заручників. Тому захоплення журналіста з метою примусу його до будь-яких інших дій, не пов'язаних із журналістською діяльністю (зокрема, сплати грошових коштів за звільнення, відмові від участі у виборчій компанії), не містить посягання на зазначений додатковий об'єкт, а тому виключає кримінальну відповідальність за ст. 349-1 КК України. Додатковим аргументом на користь такого рішення є встановлений нами факт того, що законодавець вказує саме на примус журналіста, а не будь-якої особи, маючи на увазі, що такі дії пов'язані саме з журналістською діяльністю.

5. Кваліфікуючі ознаки злочинних посягань на свободу слова та перешкоджання професійній діяльності журналістів

Із 6 статей Особливої частини КК, в яких передбачено відповідальність за посягання на свободу слова та діяльність журналістів, 3 склади злочинів містять кваліфікуючі ознаки. Зазначимо, що КК України передбачає як ознаки кваліфікованих складів злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів лише ті з них, що є загальними й характерні для більшості злочинів. Можна припустити, що таке становище пояснюється відсутністю необхідної для кримінологічного аналізу й вирізнення спеціальних кваліфікуючих ознак практики. Нагадаємо, що переважна більшість норм КК, в яких передбачено відповідальність за посягання на свободу слова та діяльності журналістів, за винятком ст. 171 КК України, приймалася в

«екстреному» порядку як реакція на ті події, що відбувалися в політичному та соціальному житті країни.

Загальні кваліфікуючі ознаки злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів залежно від обставин, що впливають на підвищення суспільної небезпеки, можна поділити на ознаки, які визначаються: а) формою співучасті; б) спеціальними ознаками суб'єкта злочину; в) способом вчинення злочинного посягання; г) суспільно небезпечними наслідками.

Кваліфікуючі ознаки, пов'язані з формою співучасті. У теорії кримінального права загальновизнаною є точка зору, відповідно до якої співучасть у злочині в більшості випадків суттєво підвищує суспільну небезпечність діяння. Тому пов'язані з певною формою співучасті кваліфікуючі ознаки є загальними й достатньо поширеними в КК України. Ці ознаки містить і частина злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів, а саме вчинення їх за попередньою змовою групою осіб передбачено у частині 3 статті 171 КК України, а вчинення організованою групою – у ч. 3 ст. 345-1 КК України.

Згідно з ч. 2 ст. 28 КК України злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Отже, характерною ознакою вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, яка відрізняє цю форму від інших форм співучасті, є лише наявність домовленості про спільне вчинення злочину, якої було досягнуто до початку злочину. При цьому саме злочинне діяння може бути вчиненим як у співвиконавстві, так і у співучасті з розподілом ролей. Таке рішення законодавця в цілому слід визнати правильним. При вчиненні ненасильницьких злочинів наявність декількох виконавців не може виступати чинником суттєвого підвищення суспільної небезпеки порівняно зі вчиненням діяння у співучасті з розподілом ролей. Наприклад, переслідування журналіста шляхом обмеження його прав та законних інтересів в цілому не залежить від кількості виконавців злочинного діяння.

Навпаки, характерні особливості складу злочину, передбаченого ст. 171 КК України, вимагають усвідомлення учасниками злочину, що потерпілим від злочину виступає журналіст і посягання на останнього викликане його законною професійною діяльністю. Саме попередня змова між учасниками, розподіл ролей, створення перешкод, обговорення плану дій, що плануються декількома особами заздалегідь, є характерними і значно «кориснішими» для злочинця при посяганні на журналіста. Саме така форма співучасті суттєво підвищує ступінь суспільної небезпеки зазначеного складу злочину. Тому вплив або переслідування журналіста повинні кваліфікуватися як вчиненні за попередньою змовою групою осіб лише за умови, що в його скоєнні брали участь декілька співучасників, які до початку злочину домовились про спільне його вчинення. В той же час не виключається в зазначеній формі співучасті скоєння злочину співвиконавцями при обов'язковій наявності попередньої змови між ними.

Але можливості кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» у диференціації кримінальної відповідальності за злочини проти свободи слова та діяльності журналіста, на нашу думку, використано недостатньо, а в окремих випадках із суттєвими помилками. Так, ч. 3 ст. 171 КК України передбачає посилення кримінальної відповідальності за дії, передбачені лише ч. 2 ст. 171 КК України. Виникає закономірне питання, у зв'язку з якими причинами законодавець обмежив посилення кримінальної відповідальності за скоєння посягання проти журналістів у співучасті лише впливом та переслідуванням. Вплив на журналістів здійснюється з метою перешкоджання діяльності потерпілого, а тому відмова законодавця від посилення кримінальної відповідальності за безпосереднє перешкоджання діяльності журналістів (ч. 1 ст. 171 КК України) не витримує критики. Судова практика свідчить про часті випадки здійснення нападів та інших суспільно небезпечних дій проти журналістів, що вчиняються групою осіб за попередньою змовою. Слід зазначити, що перешкоджання діяльності журналістів скоєні у співучасті, на відміну від

одноосібного вчинення, є менш «емоційними» та більш підготовленими. Такі випадки супроводжуються заподіянням шкоди значному колу додаткових об'єктів кримінально-правової охорони, підвищують «ефективність» злочину та знижують можливості правоохоронних органів у протидії такій злочинності.

Вчинення злочину організованою групою передбачено як кваліфікуюча ознака злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів лише в ч. 4 ст. 345-1 КК України «Погроза або насильство щодо журналіста». Скоєння злочинів організованою групою є обставиною, яка у всіх без винятку випадках підвищує їх суспільну небезпеку, у тому числі й злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів. Останнім часом в Україні позначилася досить стійка тенденція до зростання організованої злочинності.

Складнощі кваліфікації злочинних посягань, вчинених організованими групами, полягають в тому, що судам необхідно досліджувати докази не лише стосовно конкретних злочинів, а й щодо тих ознак, які вказують на їх вчинення саме організованою групою, – щодо виду об'єднання, мети його створення і плану злочинної діяльності, тривалості існування, матеріальної бази, кількісного складу, вербування нових членів, структури та ієрархії об'єднання, наявності в нього корупційних зв'язків, існування певних правил поведінки його членів, розподілу між ними функцій тощо. Обов'язковим у таких випадках є встановлення даних про те, коли саме і протягом якого часу було утворено організовану групу, як довго вона функціонувала, відомості про організаторів об'єднання та характер стосунків, які склалися між ними і членами останнього. При розгляді багатоепізодних справ судам слід установлювати, на якому етапі злочинної діяльності об'єднання набуло ознак стійкого і до якого саме виду воно належить, у зв'язку з тим, що нерідко об'єднання зазнає таких змін після вчинення низки злочинів у простих формах співучасті чи трансформується з одного виду в інший.

Згідно з ч. 3 ст. 28 КК України злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь

декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Таку групу слід вважати утвореною з моменту досягнення її учасниками домовленості про вчинення першого злочину за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності.

Формальний критерій кількості учасників організованої групи означає, що кількість учасників групи менше 3 осіб виключає кримінальну відповідальність за ознакою вчинення злочину організованою групою.

Стійкість організованої групи полягає в її здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть її дезорганізувати, як внутрішнім, так і зовнішнім. При цьому слід зазначати, що поява ознак зовнішньої стійкості (наявність корупційних зв'язків у владі, наявність каналу обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу тощо), як правило, свідчить про те, що ця група трансформувалась у злочинну організацію.

Судова практика йде шляхом визнання організованої групи як у випадку створення такої групи з метою вчинення ряду злочинів, так і тільки одного, який потребує ретельної, довготривалої підготовки¹².

Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України суб'єктом злочину, вчиненого організованою групою, може визнаватись лише особа, яка є учасником такого об'єднання, причому не тільки та, котра була одним із виконавців злочину, а й та, котра його готувала. Тому у випадках, коли діяльність організованої групи була припинена на стадії готування злочину, чи ця група здійснила готування, а діяння, що становить об'єктивну сторону складу злочину, було виконане не всіма, а одним чи двома її учасниками, суди зобов'язані кваліфікувати злочин як учинений організованою групою.

¹² Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 23.12.2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>.

Необхідно зазначити, що кваліфікуючі ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» та «вчинення злочину організованою групою» належать до обставин об'єктивного характеру, які визначають суспільно небезпечне діяння. Тому при вчиненні злочинів у співучасті вони можуть бути поставлені у провину лише тим співучасникам, умислом яких вони охоплювалися. А це означає, що співучасник може нести відповідальність за вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб лише за умови, що він усвідомлював факт участі у вчиненні злочину двох і більше співучасників.

Кваліфікуючі ознаки, пов'язані зі спеціальними ознаками суб'єкта злочину. Частина 2 ст. 18 КК України визначає, що спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Отже, спеціальний суб'єкт злочину – це особа, яка поряд з ознаками загального суб'єкта наділена спеціальними ознаками, передбаченими в статтях Особливої частини КК України. Ці спеціальні ознаки можуть бути різними (наприклад, службове становище, професія, певна діяльність, родинні стосунки та інші). Зазначені ознаки дозволяють відрізнити спеціального суб'єкта злочину від загального та істотно обмежують коло осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за вчинення низки злочинів.

Один із найчастіше вживаних у кримінальному законодавстві вид спеціального суб'єкта злочину – службова особа. Важливість зазначеної ознаки для складів злочинів, передбачених особливою частиною КК України, важко переоцінити, підтвердженням цього є визначення поняття службової особи у загальній частині кримінального кодексу. Відповідно до ч. 3 ст. 18 КК України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в

органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Слід зазначити, що вказане визначення було єдиним до останнього часу в кримінальному законодавстві. Однак із прийняттям у 2010 р. антикорупційного законодавства відбулась певна трансформація поняття службової особи. Законодавець дійшов висновку про необхідність виділення з загального поняття службової особи службових осіб у сфері державного управління та службових осіб у сфері діяльності юридичних осіб приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Наразі, в кримінальному законодавстві України залежно від правового статусу службової особи (виконує вона функції представника влади або місцевого самоврядування чи діє від імені юридичної особи приватного права) розділяється відповідальність за вчинення порушень у сфері службової діяльності, зокрема ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» та ст. 364-1 КК України «Зловживання повноваженнями службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми». Зазначене рішення законодавця викликане суттєвою різницею в завданнях, відповідальності, соціальній значущості та важливості тих функцій, якими наділяється службова особа від імені держави або органів місцевого самоврядування. У зв'язку з цим виникає питання, яке визначення поняття службової особи слід використовувати під час аналізу кваліфікуючої ознаки ч. 3 ст. 171 КК України «вчинені службовою особою з використанням свого службового становища». Відповідно до примітки 1 ст. 364 КК України поняття службової особи як представника влади або органів місцевого самоврядування, а також

осіб, які обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій в органах влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, використовується лише у ст.ст. 364, 368, 368-2, 369 КК України. Аналогічно вирішується питання щодо поняття службової особи юридичної особи приватного права, яке використовується лише у розділі XVII Особливої частини КК України, безпосередньо у ст.ст. 364-1, 368-3. Таким чином, в інших статтях зазначеного розділу, а також у статтях інших розділів кримінального кодексу використовується загальне поняття службової особи, що міститься у ч. 3 ст. 18 КК України.

Спеціальний суб'єкт злочинного посягання може виступати як конститутивна ознака основного складу злочину або ознака, що підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненого і виступає як кваліфікуюча обставина. Згідно із ч. 3 ст. 171 КК України вказівка на службову особу визначає посилену увагу з боку законодавця в питанні встановлення відповідальності за незаконний вплив або переслідування журналістів. Ситуація, що склалася в Україні у сфері свободи слова та діяльності журналістів, свідчить про проблеми дотримання законності у сфері інформаційних відносин саме з боку влади та органів місцевого самоврядування. Українські журналісти систематично піддаються проявам цензури, вимогам з боку представників влади до зміни редакційної політики, впровадження в діяльність ЗМІ «темників». Використання службових повноважень дозволяє винній особі більш «ефективно» впливати на рішення журналіста, в багатьох випадках прикриваючись інтересами держави або місцевих громад.

Кваліфікуючі ознаки, пов'язані зі способом вчинення злочинного посягання. Спосіб вчинення злочину являє собою сукупність (систему) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину. Найчастіше в кримінальному законодавстві як ознаки об'єктивної сторони використовуються такі способи: фізичне або психічне насильство, обман,

зловживання довірою, жорстокий чи особливо жорстокий спосіб, загальнонебезпечний спосіб та ін. Усі вони значною мірою впливають на форму і зміст злочинної дії, її інтенсивність і шкідливість.

Спосіб вчинення злочину має істотне значення для правильної кваліфікації злочину, його аналіз дає можливість зробити висновок про інші ознаки й елементи складу злочину. Він також виступає важливим елементом диференціації кримінальної відповідальності, впливаючи на створення кваліфікованих чи особливо кваліфікованих складів злочинів, а також на виділення спеціальних норм КК та індивідуалізацію покарання.

Частина 2 ст. 347-1 КК України прямо визначає як кваліфікуючу ознаку умисного знищення або пошкодження майна журналіста «вчинення шляхом підпалу, вибуху або іншим загально небезпечним способом».

Умисним знищенням або пошкодженням майна шляхом підпалу є знищення або пошкодження такого майна вогнем або легкозаймистими матеріалами, якщо при цьому існувала загроза життю та здоров'ю людей або заподіяння значних матеріальних збитків. Аналогічним є умисне знищення або пошкодження майна шляхом вибуху, що означає використання вибухових речовин або пристроїв, якщо при цьому під час їх використання була створена загроза життю та здоров'ю людей або заподіяння значних матеріальних збитків.

Знищення або пошкодження майна, вчиненні іншим загальнонебезпечним способом, означає скоєння інших, схожих за характером суспільно небезпечних дій, що ставлять під загрозу життя й здоров'я людей, зокрема з використанням радіоактивних матеріалів, сил природи, знищенням або ушкодженням систем життєзабезпечення.

Таким чином, обов'язковою умовою зазначеної кваліфікованої обставини є одночасне створення загрози для життя, здоров'я людей, заподіяння значних матеріальних збитків. Тому умисне знищення або пошкодження майна вогнем, яке не створювало загальної небезпеки, не може розглядатись як кваліфікований склад злочину і тягне відповідальність за ч. 1

ст. 347-1 КК України. В той же час зазначена обставина не вимагає настання зазначених суспільно небезпечних наслідків, а вимагає встановлення лише реальної загрози їх настання. У тих випадках, коли внаслідок умисного знищення або пошкодження майна журналіста шляхом підпалу потерпілому або іншим особам з необережності було заподіяно смерть або тяжкі тілесні ушкодження, вчинене необхідно кваліфікувати тільки за ч. 2 ст. 347-1 КК України. Якщо ж винний передбачав і бажав або свідомо допускав настання цих наслідків, його дії мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 347-1 КК України і, відповідно, ст. 348-1 КК України, якщо потерпілим є журналіст, чи ст. 115 КК України у випадку заподіяння шкоди іншим особам.

Кваліфікуючі ознаки, які визначаються суспільно небезпечними наслідками. Ознаки, які визначаються суспільно небезпечними наслідками, передбачені лише в одному кваліфікованому складі злочину проти свободи слова та діяльності журналістів – умисному знищенні або пошкодженні майна журналіста, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 347-1 КК України). Вказана кваліфікуюча обставина є досить розповсюдженою в нормах кримінального законодавства та передбачається в більшості розділів Особливої частини КК, зокрема розділах I, II, VI, IX, X та інших. Аналіз судової та слідчої практик, роз'яснень Пленуму Верховного Суду, а також наукової та монографічної літератури дає підстави стверджувати, що незалежно від характеру злочинного посягання науковці, судові та правоохоронні органи надають зазначеним ознакам однакового змісту. «Загибель людей» – це випадки смерті однієї або кількох осіб. При цьому в законодавстві не зазначено, чи має відношення до вказаної статті смерть лише журналіста, його близьких родичів або членів сім'ї. У зв'язку з цим кваліфікації за ч. 2 ст. 347-1 КК України підлягають дії, пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна, що спричинили смерть будь-якій людині. Під «іншими тяжкими наслідками» слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості

тілесних ушкоджень двом і більше особам, у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам¹³. Як і в попередньому випадку, потерпілим від зазначеного посягання може бути будь-яка особа, незалежно від того, чи є вона журналістом або має родинні зв'язки з таким потерпілим.

Психічне ставлення особи до вказаних суспільно небезпечних наслідків може бути лише у формі необережності (злочинній самовпевненості або злочинній недбалості) і в такому випадку не потребує додаткової кваліфікації за нормами про посягання проти особи. В той же час умисне заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини не охоплюється нормою, передбаченою ст. 347-1 КК України. А знищення чи пошкодження майна журналіста в такому випадку стає способом заподіяння смерті, тілесних ушкоджень або інших збитків потерпілому. І в цій ситуації важливим є встановлення мотиву та мети злочинного діяння. У випадку спрямованості дій на заподіяння шкоди журналісту, наприклад його вбивства, дії винного слід кваліфікувати за ідеальною сукупністю за ч. 2 ст. 347-1 та ст. 348-1 КК України. У випадку заподіяння шкоди іншим особам, дії винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 347-1 КК України та відповідною статтею, що передбачає загальну відповідальність за посягання на життя або здоров'я особи, зокрема ст.ст. 115, 121, 122 КК України.

ВИСНОВКИ

Належний захист державою свободи слова і, як його складової, професійної діяльності журналістів, є одним із важливих показників демократії, що сприяє динамічному розвитку суспільства і держави, виступає суттєвим запобіжником авторитаризму, порушенню прав і свобод людини і громадянина. Такий захист має здійснюватися за допомогою різних заходів, але, щодо найбільш небезпечних посягань на свободу слова та професійну

¹³ Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 12.06.2009 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09>.

діяльність журналістів, необхідним є встановлення кримінальної відповідальності за їх вчинення.

На сьогодні Кримінальний кодекс України в арсеналі засобів боротьби з кримінальними правопорушеннями містить групу норм, спрямованих на захист свободи слова та професійної діяльності журналістів, зокрема ст.ст. 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, ч. 2 ст. 275 КК України. Потреби у встановленні кримінальної відповідальності за посягання на свободу слова та діяльності журналістів слід пов'язати із необхідністю забезпечення таким чином безперешкодного функціонування інформаційного простору в Україні як основи незалежного, демократичного, правового розвитку держави.

Вивчення судово-слідчої практики яскраво засвідчило існування величезного пласту проблем у системі правозастосування відповідних норм закону про кримінальну відповідальність. Незважаючи на важливість кримінально-правової охорони свободи слова та професійної діяльності журналістів та складність її практичної реалізації в науці кримінального права цій проблематиці не приділялось належної уваги. Зазначені питання переважно розглядалися в межах підготовки підручників, навчальних посібників та науково-практичних коментарів до окремих норм кримінального права, тоді як досліджень, спеціально присвячених цій проблематиці, фактично не здійснювалось. Певною мірою це пояснює відверту недосконалість законодавчих положень щодо кримінальної відповідальності за посягання на журналістів при виконанні ними професійних обов'язків, якими розділ XV Особливої частини КК був доповнений у 2015 році, а також низьку ефективність відповідних кримінально-правових норм.

Таким чином, відсутність ґрунтовних наукових досліджень з проблем кримінально-правової охорони свободи слова та професійної діяльності журналістів негативно впливає на стан правозастосовної діяльності у цій сфері, так і якість судово-слідчої практики боротьби з цим негативним

явищем. Переконані, що запропонований методичний продукт сприятиме розв'язанню частини з окреслених проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпала Я. С. Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Я. С. Безпала. – Харків, 2014. – 210 с.
2. Бершов Г. Є. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність судових органів : монографія / Г. Є. Бершов ; за заг. ред. О. М. Литвинова. – Х. : Ніка Нова, 2014. – 228 с.
3. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. М. Блажівський. – Львів, 2010. – 234 с.
4. Готін О. М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина : навч. посібник / О. М. Готін. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 192 с.
5. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / Аналіз законодавства і судової практики : монографія / І. О. Зінченко. – Х. : Вид-ць СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 320 с.
6. Коржанський М. Й. Предмет і об'єкт злочину : монографія / М. Й. Коржанський. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ : Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.
7. Костенко Л. Кримінальна відповідальність за перешкоджання журналістській діяльності / Л. Костенко // Юридичний журнал. – 2008. – № 12. – С. 12–15.
8. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1999. – 302 с.
9. Кудрявцев В. Н. Свобода слова / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 2006. – 200 с.
10. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V особливої частини КК України) : монографія / С. Я. Лихова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.
11. Морквін Д. А. Історичний аспект кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів / Д. А. Морквін // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 25. – С. 71–77.
12. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
13. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні : монографія / В. І. Павликівський. – Х. : Панов, 2016. – 488 с.
14. Письменський Є. О. Журналістська діяльність в аспекті завдань кримінального права / Є. О. Письменський // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності. – Харків : Право, 2015. – С. 151–155.

15. Правові позиції Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо застосування законодавства у справах кримінальної юрисдикції / упоряд. Н. О. Гуторова, О. О. Житний. – Х. : Одіссей, 2013. – 448 с.
16. Рихтер А. Г. Международные стандарты и зарубежная практика регулирования журналистики : учебное пособие / А. Г. Рихтер ; Издание ЮНЕСКО. – М. : Типография «Новости», 2011. – 360 с.
17. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.
18. Сташис В. В. Особа – під охороною кримінального закону / В. В. Сташис, М. І. Бажанов. – Х. : Право, 1996. – 224 с.
19. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні : монографія / В. Б. Харченко. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 480 с.
20. Храмцов О. М. Кримінально-правове забезпечення охорони особи від насильства : монографія / О. М. Храмцов. – Харків : НікаНова, 2015. – 472 с.